

CENTRALNA BANKA
CRNE GORE

Radna studija br. 30

**KLIMATSKE PROMJENE I FINANSIJSKI SEKTOR
- POSEBAN OSVRT NA BANKARSKI SEKTOR -**

Milica Kilibarda

Podgorica, 2021.

*IZDAVAČ: Centralna banka Crne Gore
Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 6
81000 Podgorica
Telefon: +382 20 664 997, 664 269
Fax: +382 20 664 576*

*INTERNET
STRANICA: <http://www.cbcg.me>*

*AUTOR: Milica Kilibarda, savjetnik viceguvernera,
Centar za makroekonomska i finansijska istraživanja i prognoze*

Ovaj materijal izražava stavove autora. Ovi pogledi ne moraju nužno predstavljati stavove i politiku Centralne banke Crne Gore.

*GRAFIČKA
PRIPREMA: Nikola Nikolić*

LEKTURA: Jasna Rakočević

Molimo korisnike ove publikacije da prilikom korišćenja podataka iz studije obavezno navedu izvor

SKRAĆENICE

BDP	Bruto domaći proizvod
BIS	<i>Eng. Bank for International Settlements</i> Banka za međunarodna poravnanja
BE	Banka Engleske
BF	Banka Francuske
E&S	<i>Eng. Environmental and social</i> Ekološkim i socijalni
EBA	<i>Eng. European Banking Authority</i> Evropsko nadzorno tijelo za bankarstvo
EBRD	<i>Eng. European Bank for Reconstruction and Development</i> Evropska banka za obnovu i razvoj
ECB	Evropska centralna banka
EC	<i>Eng. European Commission</i>
EK	Evropska komisija
EIB	Evropska investicijska banka
EU	Evropska unija
HLEG	<i>Eng. High-Level Expert Group on Sustainable Finance</i> Stručna grupa na visokom nivou za održive finansije
HNB	Hrvatska narodna banka
IFC	<i>Eng. International Finance Corporation</i> Međunarodna finansijska korporacija
IMF	<i>Eng. International Monetary Fund</i>
MMF	Međunarodni monetarni fond
ITRS	<i>Eng. International Transactions Reporting System</i> Međunarodni sistem izvještavanja
MIGA	<i>Eng. Multilateral Investment Guarantee Agency</i> Multilateralna agencija za garanciju ulaganja
NGFS	<i>Eng. Network for Greening the Financial System</i> Mreža za ozelenjavanje finansijskog sistema
OSCE	<i>Eng. The Organization for Security and Co-operation in Europe</i>
OEBS	Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
OECD	<i>Eng. Organisation for Economic Co-operation and Development</i> Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
TCFD	<i>Eng. Task Force on Climate-related Financial Disclosures</i> Radna grupa za finansijska objelodanjivanja vezana za klimu
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	<i>Eng. United Nations Development Programme</i> Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNEP	<i>Eng. United Nations Environment Programme</i> Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu
UNEP FI	<i>Eng. United Nations Environment Programme Finance Initiative</i> Finansijska inicijativa Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu
WEF	<i>Eng. World Economic Forum</i> Svjetski ekonomski forum

SADRŽAJ

Rezime	7
UVOD	8
1. EKONOMSKA I FINANSIJSKA ODRŽIVOST	11
2. FINANSIJSKI SISTEM I KLIMATSKE PROMJENE	18
2.1. Finansijska inicijativa za životnu sredinu.....	22
2.2. Ozelenjavanje finansijskog sistema	24
2.3. Klimatske promjene i finansijska i monetarna stabilnost, uloga centralne banke	33
3. CRNA GORA I KLIMATSKE PROMJENE.....	41
3.1. Klimatske promjene i bankarski sistem Crne Gore	46
4. ZAKLJUČAK	52
LITERATURA	56
PRILOZI	60

Rezime

Klimatske promjene, na globalnom nivou, utiču na sve sektore ekonomije. Klimatski rizici utiču na finansijske rizike, a finansijski rizici na stabilnost i sigurnost finansijskih institucija. Bitno je, prije svega, da finansijske institucije identifikuju i razumiju klimatske rizike, svoju izloženost ovim rizicima, kao i da ih uključe u svoje strategije i poslovne modele.

Uloga supervizora institucija finansijskog sektora je da, u okviru svojih mandata i uz očuvanje nezavisnosti, skreću pažnju na ove rizike, prate ih i ocjenjuju otpornost institucija na njih. Centralne banke i ostali supervizori institucija finansijskog sektora saglasni su da je reagovanje na klimatske rizike u potpunosti u skladu sa njihovim postojećim mandatima – očuvanje monetarne i finansijske stabilnosti.

UVOD

Klimatske promjene imaju značajan uticaj na društveno blagostanje, ekonomski razvoj i finansijsku stabilnost na globalnom nivou i predstavljaju jedan od najvećih izazova sa kojim se svijet suočava. Kako procjenjuje UNEP FI¹, nesmanjene klimatske promjene dovode do globalnih troškova jednakih gubitku između 5 i 20% globalnog BDP-a svake godine, kako sada, tako i ubuduće. Više temperature smanjuju produktivnost rada za oko 2% za svaki stepen iznad 25 °C, a očekuje se da će realni BDP u Evropi biti 2 do 6% niži u 2050. godini, u slučaju nesređene klimatske tranzicije (Villerooy de Galhau, 2021). U cilju smanjenja negativnih uticaja klimatskih promjena prelazi se na ekonomije niske emisije ugljenika što zahtijeva značajna ulaganja. Procjenjuje se da će Evropi tokom ove dekade godišnje trebati 350 milijardi eura dodatnih ulaganja kako bi ostvarila cilj smanjenja emisija do 2030. godine samo u energetske sistemima, uz 130 milijardi eura koji će joj biti potrebni za druge ekološke ciljeve (EC, 2021a). Evropska komisija je procijenila da je za ekološki održiva ulaganja potrebno između 100 i 150 milijardi eura godišnje, a za socijalna ulaganja 14 milijardi eura godišnje do 2030. godine. Procijenjeno je i da bi postizanje neto-nula stope emisije do 2050. godine, u 27 država članica Evropske unije, zahtijevalo ukupne kapitalne rashode od oko jedan bilion eura godišnje u periodu 2021 – 2050. i to za: čiste tehnologije i tehnike koje se odnose na energiju, promet, zgrade, industriju, poljoprivredu i infrastrukturu za prenos energije (Evropski revizorski sud, 2021).

Promjena pristupa ovom značajnom pitanju i potreba za boljim razumijevanjem na globalnom nivou rezultirala je i dodjelom Nobelove nagrade za ekonomiju 2018. godine Viliamu Nordhausu i Paulu Romeru za rad na dugoročnom održivom rastu globalne privrede. Nordhaus je integrisao klimatske promjene u dugoročnu ekonomsku analizu, pokazao kako ekonomske aktivnosti utiču na hemiju i fiziku, kako rezultiraju klimatskim promjenama i stvorio je model koji pomaže u razumijevanju interakcije između ekonomije i klimatskih promjena. Nobelova nagrada za fiziku za 2021. godinu dodijeljena je Šukuroou Manabeu, Klausu Haselmanu i Đorđu Pariziju. Manabe i Haselman zaslužni su za postavljanje temelja za razumijevanje klimatskih promjena i načina na koji čovjek utiče na klimu, odnosno za modeliranje klime na Zemlji i uspješno i precizno predviđanje globalnog zagrijavanja. Parizi je ustanovio teoriju kompleksnih neuređenih materijala i slučajnih kompleksnih procesa, odnosno povezanost poremećaja i fluktuacija u fizičkim sistemima od atomskih do planetarnih razmjera.

U cilju borbe protiv klimatskih promjena na međunarodnom nivou 1992. godine održana je Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju kada je potpisana Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) o klimatskim promjenama (1994. godine stupila na snagu). Kjoto protokol je potpisan 1997. godine (2005. godine stupio na snagu). Svjetska konferencija o održivom razvoju održana je 2002. godine kada je usvojena Deklaracija o održivom razvoju. Zatim, 2012. godine održana je Konferencija UN o održivom razvoju na kojoj se razmatralo kako

¹ Izvor: <https://www.unepfi.org/climate-change/climate-change/>

da se izgradi zelena ekonomija. Nakon što je 2000. godine u Njujorku održan Milenijumski samit na kojem su usvojeni Milenijumski ciljevi razvoja, u istom gradu je 2015. godine održana Konferencija o održivom razvoju, na kojoj je usvojena Agenda 2030. za održivi razvoj. Tada je definisano 17 ciljeva održivog razvoja na globalnom nivou (prilog 1).

Evropski program klimatskih promjena ustanovljen je 2000. godine, a 2009. godine usvojen je klimatski i energetska paket obavezujućeg zakonodavstva. Evropa 2020: strategija za pametan, održiv i inkluzivan razvoj je jedan od ključnih dokumenata kojim se klimatske promjene postavljaju kao značajna oblast koja zahtijeva djelovanje Evropske unije. Definisana su tri cilja Evropske unije (u daljem tekstu: EU) u oblasti klimatskih promjena („20/20/20“): smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 20% u odnosu na nivo iz 1990. godine, za 20% povećanje učešća obnovljivih izvora energije u potrošnji električne energije i unaprjeđivanje energetske efikasnosti kroz smanjenje primarne potrošnje energije za 20%. Sva tri opšta cilja EU (u okviru klimatskih promjena) posebno su određeni za svaku državu članicu.

Okvir klimatske i energetske politike EU u periodu od 2020. do 2030. godine utvrđen je 2014. godine. Jedan od ciljeva ovog okvira je smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte za 80 – 95% do 2050. godine u odnosu na nivo iz 1990. godine. U decembru 2020. godine Evropski savjet je potvrdio obavezujući, poboljšani, cilj smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 55% do 2030. godine, u odnosu na 1990. godinu.

Sa ciljem zaustavljanja daljih negativnih efekata u decembru 2015. godine na globalnom nivou je usaglašen Pariski sporazum kojim su se potpisnice obavezale da rade na smanjenju emisije gasova sa efektom staklene bašte i ubrzaju prelazak na energetska efikasne tehnologije. Dugoročni cilj postavljen Pariskim sporazumom je zadržavanje porasta globalne temperature na nivou znatno manjem od 2 °C iznad predindustrijskog nivoa, kao i djelovanje u cilju zadržavanja tog porasta na 1,5 °C. Na konferenciji u Glazgovu, održanoj u novembru 2021. godine, dogovoreno je da će se nastaviti aktivnosti na ograničavanju globalnog zagrijavanja na najviše 1,5 °C iznad predindustrijskog nivoa. Ukoliko se postavljeni cilj ne bi realizovao došlo bi do daljeg zagrijavanja Zemlje. Zagrijavanje Zemlje za više od 2 °C u odnosu na predindustrijski period imalo bi nemjerljive negativne posljedice za globalnu ekonomiju i društvo u cjelini.

Aktivnosti EU u oblasti klimatskih promjena definisane su Evropskim zelenim planom tj. kako EU pretvoriti u pravedno i prosperitetno društvo, sa modernom, resursno efikasnom i konkurentnom ekonomijom i garantovati da:

- do 2050. nema neto emisija gasova sa efektom staklene bašte;
- ekonomski rast ne zavisi od upotrebe resursa;
- nijedna osoba i regija nijesu zanemarene.

Cilj EU da postane klimatski neutralan prostor ugradiće se u zakonodavstvo predlogom prvog evropskog propisa o klimi (Evropska komisija, 2020). Kako je navedeno u ovom propisu, Evrop-

ski parlament je podržao cilj EU da se do 2050. godine dostigne neto-nula stopa emisije gasova sa efektom staklene bašte u odnosu na nivo iz 1990. godine, a Evropski savjet je postavio izgradnju klimatski neutralne, zelene, pravedne i socijalne Evrope kao jedan od četiri glavna prioriteta svog strateškog programa za period 2019–2024. Navedeno će uticati na veliki broj privrednih sektora i industrija, dok će klimatske promjene u realnoj ekonomiji imati uticaj na finansijski sistem.

Klimatske promjene će, kroz djelovanje na realnu ekonomiju, sve više uticati na bankarski sistem. Kompanije, kao klijenti banaka, će pri izradi poslovnih, posebno dugoročnih planova, razmatrati i uticaj klimatskih promjena na poslovanje. Banke, svjesne rizika koje klimatske promjene nose, procjenjivaće izloženost tim rizicima i razmatraće ih pri izradi stres scenarija, zatim će davati prednost projektima održive ekonomije i usmjeravati sredstva prema njima. Samim tim, klimatske promjene predstavljaju izazov za centralne banke.

Uloga centralnih banaka je da ukazuju na ove rizike, na uticaj koji klimatski rizici imaju na finansijske rizike i izvjesnost uticaja klimatskih promjena na bankarski sistem. Bolton P. i ostali (2020) ističu zabrinutost zbog uticaja koji klimatske promjene mogu imati na finansijski sistem i finansijsku stabilnost i navode da mogu dovesti do finansijske krize.

Klimatske promjene predstavljaju glavni izvor sistemskog rizika, posebno za banke sa portfolijima koncentrisanim u određenim privrednim sektorima i u određenim geografskim područjima (Guindos, 2021).

Cilj ove studije je da ukaže na klimatske i ekološke faktore, prije svega kroz pregled regulative i relevantnih naučnih istraživanja, njihov uticaj na finansijske rizike i značaj finansijskog sektora u jačanju otpornosti realnog sektora na ove rizike.

Studija je podijeljena u četiri dijela.

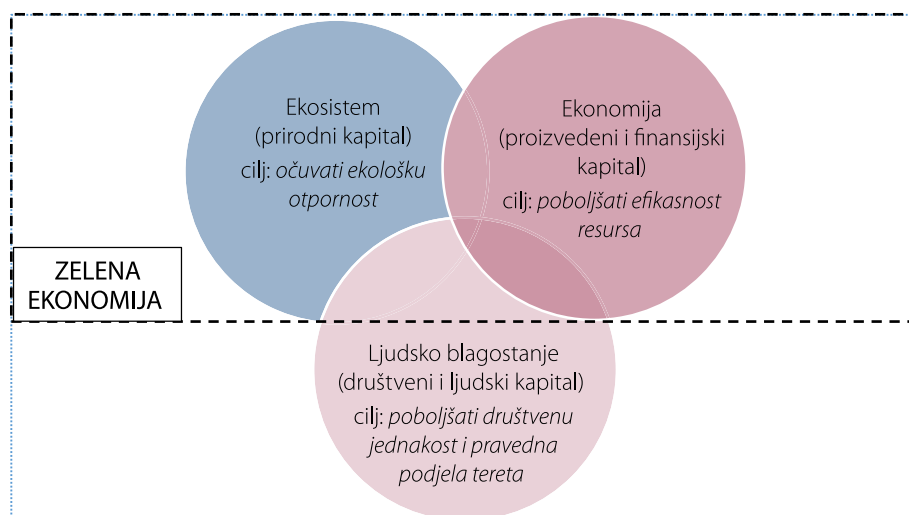
U prvom dijelu su predstavljene ekonomska i finansijska održivost, akcioni plan Evropske komisije o finansiranju održivog rasta i klasifikacija ekonomskih djelatnosti prema održivosti, sa aspekta zaštite životne sredine, kako bi se odredio stepen održivosti ulaganja u ove djelatnosti. Postizanje ciljeva održivog razvoja i prelazak na zelenu ekonomiju zahtijeva značajna finansijska sredstva. U drugom dijelu se daje objašnjenje značaja finansijskog sektora za razvoj zelene i održive ekonomije. Prije svega, potrebno je razumijevanje klimatskih i ekoloških rizika i objelodanjanje informacija o načinu rada vezano za ove rizike. Na globalnom nivou pokrenuto je više finansijskih inicijativa sa ciljem mobilizacije finansijskih sredstava za projekte koji mogu da doprinesu ublažavanju klimatskih promjena i zaštiti životne sredine. Posebna pažnja posvećena je ulozi regulatora i supervizora finansijskih institucija, prije svega centralnih banaka, u rješavanju izazova koje nose pitanja klimatskih promjena i održivosti. U trećem dijelu, nakon predstavljanja aktivnosti koje Crna Gora sprovodi u ovoj oblasti, analizirana je uloga bankarskog sektora u Crnoj Gori i date odgovarajuće preporuke. Četvrti dio zaključuje studiju.

1. EKONOMSKA I FINANSIJSKA ODRŽIVOST

Održivost znači učiniti ekonomski prosperitet dugotrajnim, društveno inkluzivnijim i manje zavisnim od eksploatacije ograničenih resursa i prirodnog okruženja (HLEG, 2018). Održivost se definiše kao mogućnost da se zadovolje potrebe sadašnjih generacija, a da se pri tome ne umanje mogućnosti narednih generacija da imaju isti (ili bolji) kvalitet života i da uživaju u prirodi kao i sadašnja (i prethodne) generacija (UNDP, 2014).

Održivi razvoj čine tri međusobno povezana stuba (slika 1) - ekološki, ekonomski i društveni razvoj.

Slika 1 – Tri stuba održivog razvoja

Izvor: EC. 2011. Roadmap to a resource efficient Europe. Brussels. September.

Ekološki stub održivog razvoja odnosi se na ublažavanje klimatskih promjena, jačanje ekološke otpornosti na klimatske promjene i povezane rizike. To podrazumijeva očuvanje biodiverziteta, racionalnu upotrebu prirodnih resursa, manje zagađenje životne sredine, zaštitu ekosistema i sl. Društveni razvoj, kao stub održivog razvoja, odnosi se na pitanja nejednakosti, radnih odnosa i ulaganja u ljudski kapital, a cilj je poboljšati društvenu jednakost. Prati se kroz oblasti: stanovništvo, zdravlje, obrazovanje, socijalna pravda, bezbjednost i stanovanje. Ekonomski stub održivog razvoja ima za cilj poboljšanje efikasnosti korišćenja resursa. Ranije se ekonomski rast ostvarivao uz neefikasnu upotrebu resursa. Kako je istaknuto u EC (2011) uloga biodiverziteta i ekosistema značajno je zanemarivana, a troškovi otpada često se nijesu odražavali u cijenama.

Balansiranje, odnosno vođenje računa o ostvarenju cilja sva tri stuba pri donošenju odluka i politika čini koncept održivog razvoja. Na ovaj način, vodi se računa o sadašnjoj i budućim generacijama.

Statistička komisija Ujedinjenih nacija definisala je indikatore za svaki od 17 globalnih ciljeva održivog razvoja, a EU je razvila svoje indikatore održivog razvoja.

Evropska komisija *održivo finansiranje* definiše kao postupak uzimanja u obzir aspekata životne sredine i socijalnih aspekata pri odlukama o ulaganju. Ovo dalje vodi rastu ulaganja u dugoročnije i održive djelatnosti (EC, 2018b). Slično tumačenje daje i EBA (2019) koja održivo finansiranje definiše kao finansiranje koje doprinosi postizanju snažnog, održivog, uravnoteženog i inkluzivnog rasta, podržavajući direktno i indirektno okvir ciljeva održivog razvoja.

Ciljevi akcionog plana Evropske komisije o finansiranju održivog rasta su: 1. preusmjeravanje toka kapitala prema održivim ulaganjima; 2. upravljanje finansijskim rizicima koji proizlaze iz klimatskih promjena, iscrpljivanja resursa, uništavanja okoline i socijalnih pitanja i 3. podsticanje transparentnosti i dugoročnosti u finansijskim i ekonomskim aktivnostima (EC, 2018b).

Evropska komisija je krajem 2016. godine osnovala Stručnu grupu na visokom nivou za održive finansije (u daljem tekstu: HLEG) sa zadatkom da utvrdi sveobuhvatnu strategiju EU o održivom finansiranju.

HLEG je u svom izvještaju (HLEG, 2018) kao prioritete postavila:

- uspostavljanje taksonomije održivosti EU (Evropska komisija treba da uspostavi zajednički sistem klasifikacije EU za održive aktivnosti/Evropska investiciona banka treba da koordinira razvoj klasifikacije finansiranja klimatskih promjena u EU). Cilj ove preporuke je identifikovanje i klasifikacija sektora, podsektora i povezane imovine kako bi mogli doprinijeti svim ili bilo kojem od identifikovanih ciljeva održivosti;
- pojašnjavanje dužnosti investitora kako bi povećali ulaganja u ekološke faktore (uključivanje faktora održivosti u strategiju ulaganja, upravljanje rizikom i sl.);
- unaprjeđivanje objelodanjivanja podataka (transparentnost/implementirati preporuke TCFD -a na nivou EU);
- razvoj zvaničnih evropskih standarda održivosti za određenu finansijsku imovinu (zelene obveznice);
- uspostavljanje održive evropske infrastrukture za raspoređivanje razvojnih kapaciteta u zemljama članicama EU za infrastrukturu neophodnu za održivu ekonomiju; i
- čvrsto integrisanje održivosti u upravljanju finansijskim institucijama, kao i u finansijskom nadzoru.

Cilj prve preporuke je definisanje sistema klasifikacije na nivou EU koja bi obezbijedila podjelu djelatnosti na zelene, odnosno održive, sa aspekta klimatskih promjena.

Evropska komisija je donijela uredbu (EC, 2020b) o uspostavljanju okvira za olakšavanje održivih ulaganja kojom se utvrđuju kriterijumi za definisanje da li se ekonomska djelatnost smatra održivom sa aspekta zaštite životne sredine, kako bi se dalje odredio stepen održivosti ulaganja u ove djelatnosti. Prema članu 3 ove uredbe djelatnost se smatra ekološko održivom ukoliko:

a) znatno doprinosi jednom od sljedećih ekoloških ciljeva ili više njih:

1. ublažavanje klimatskih promjena

U skladu sa članom 2 ove uredbe „ublažavanje klimatskih promjena znači proces zadržavanja povećanja globalne prosječne temperature na nivou koji je znatno niži od 2 °C i ulaganje napora da se ono ograniči na 1,5 °C iznad nivoa iz preindustrijskog perioda, kako je utvrđeno u Pariškom sporazumu.“ Ovom cilju znatno doprinosi djelatnost koja doprinosi stabilizaciji koncentracije gasova sa efektom staklene bašte u atmosferi, u skladu sa dugoročnim ciljem Pariskog sporazuma, a to su one koje se bave: (a) proizvodnjom, prenosom, skladištenjem, distribucijom ili upotrebom obnovljive energije (upotrebom inovativne tehnologije sa ciljem uštede); (b) poboljšanjem energetske efikasnosti²; (c) povećanjem čiste ili klimatski neutralne mobilnosti; (d) prelaskom na upotrebu obnovljivih materijala iz održivih izvora; (e) povećanjem upotrebe ekološki sigurnih tehnologija hvatanja i upotrebe ugljenika, kao i hvatanja i skladištenja ugljenika kojima se ostvaruje neto smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte; (f) jačanjem kopnenih ponora ugljenika, uključujući izbjegavanje krčenja i degradacije šuma, obnovu šuma, održivo upravljanjem i obnovu obradivih zemljišta, travnjaka i močvarnih zemljišta, pošumljavanje i regenerativnu poljoprivredu; (g) uspostavljanjem energetske infrastrukture potrebne za omogućavanje dekarbonizacije energetskih sistema; (h) proizvodnjom čistih i efikasnih goriva iz obnovljivih ili ugljen-neutralnih izvora (član 10);

2. prilagođavanje klimatskim promjenama

U skladu sa članom 2 ove uredbe „prilagođavanje klimatskim promjenama znači proces prilagođavanja stvarnim i očekivanim klimatskim promjenama i njihovim uticajima.“ Djelatnost koja doprinosi ovom cilju je djelatnost koja: (a) uključuje rješenja za prilagođavanje kojima se znatno smanjuje rizik od štetnog uticaja trenutne klime i očekivane buduće klime na tu ekonomsku djelatnost ili se znatno smanjuje taj štetan učinak, bez povećanja rizika od štetnog uticaja na ljude, prirodu ili imovinu; ili (b) pruža rješenja za prilagođavanje kojima se znatno doprinosi sprječavanju ili smanjenju rizika od štetnog uticaja trenutne klime i očekivane buduće klime na ljude, prirodu ili imovinu, bez povećanja rizika od štetnog uticaja na druge ljude, prirodu ili imovinu (član 11).

3. održiva upotreba i zaštita vodenih i morskih resursa

Djelatnost znatno doprinosi održivoj upotrebi i zaštiti vodenih i morskih resursa ako se tom djelatnošću: (a) štiti okolina od štetnih uticaja ispuštanja komunalnih i industrijskih otpadnih

² Djelatnosti proizvodnje energije u okviru kojih se koriste kruta fosilna goriva ne smatraju se ekološko održivim ekonomskim djelatnostima.

voda obezbjeđenjem odgovarajućeg prikupljanja, obrade i ispuštanja komunalnih i industrijskih otpadnih voda; (b) zaštitom ljudskog zdravlja od štetnog efekta bilo kakvog zagađenja vode namijenjene za ljudsku upotrebu; (c) poboljšanjem upravljanja vodama; (d) osiguravanjem održive upotrebe usluga morskog ekosistema ili doprinosom dobrom stanju okoline morskih voda (član 12);

4. prelazak na kružnu (cirkularnu) ekonomiju

U skladu sa članom 2 ove uredbe „kružna (cirkularna) ekonomija znači ekonomski sistem prema kojem se vrijednost proizvoda, materijala i drugih resursa u ekonomiji održava što je moguće duže, poboljšavanjem njihove efikasne upotrebe u proizvodnji i potrošnji, čime se smanjuje uticaj njihove upotrebe na okolinu, smanjuju količine otpada i ispuštanje opasnih materija u svim fazama njihovog životnog ciklusa ...“.

Djelatnost znatno doprinosi prelasku na kružnu ekonomiju ako se tom djelatnošću: (a) u proizvodnji efikasnije upotrebljavaju prirodni resursi (smanjenjem upotrebe primarnih sirovina ili povećanjem upotrebe nusproizvoda i sekundarnih sirovina ili mjerama za efikasno iskorišćavanje resursa i energije); (b) povećava trajnost, mogućnost popravke, nadogradnje ili ponovna upotreba proizvoda, posebno u djelatnostima dizajniranja i proizvodnje; (c) povećava mogućnost reciklaže proizvoda, uključujući mogućnost reciklaže pojedinačnih materijala sadržanih u tim proizvodima, zamjenom ili smanjenjem upotrebe proizvoda i materijala koji se ne mogu reciklirati, posebno u djelatnostima dizajniranja i proizvodnje; (d) znatno smanjuje učešće opasnih materija i zamjenjuju posebno zabrinjavajuće materije u materijalima i proizvodima tokom njihovog životnog ciklusa; (e) produžava upotrebu proizvoda; (f) povećava upotreba i kvalitet sekundarnih sirovina (npr. visokokvalitetnim recikliranjem otpada); (g) sprječava ili smanjuje stvaranje otpada; (h) povećava priprema za ponovnu upotrebu i recikliranje otpada; (i) povećava razvoj infrastrukture za upravljanje otpadom; (j) minimizira spaljivanje otpada i izbjegava odlaganje otpada; (k) izbjegava i smanjuje otpatke (član 13).

5. sprječavanje i kontrola onečišćenja

U skladu sa članom 2 ove uredbe „onečišćenje znači: direktno ili indirektno unošenje onečišćujućih materija u vazduh, vodu ili zemlju kao posljedica ljudske aktivnosti“, a pri tumačenju onečišćenja u kontekstu morske i vodene okoline uredba se poziva na Direktivu 2008/56/EZ i Direktivu 2000/60/EZ.

Djelatnost koja doprinosi ovom cilju je djelatnost koja: (a) sprječava ili smanjuje emisije onečišćujućih materija u vazduhu, vodi ili zemlji, a koje nijesu emisije gasova sa efektom staklene bašte; (b) povećava kvalitet vazduha, vode ili zemljišta u područjima u kojima posluje uz istovremeno minimiziranje bilo kojeg štetnog uticaja i rizika za ljudsko zdravlje i okolinu; (c) smanjuje ili minimizira bilo koji štetni uticaj proizvodnje i upotrebe i odlaganja hemikalija na ljudsko zdravlje i okolinu; (d) čisti smeće i druga onečišćenja (član 14).

6. zaštita i obnavljanje biodiverziteta i ekosistema

U skladu sa članom 15 ove uredbe „ekonomskom djelatnošću se znatno doprinosi zaštiti, očuvanju i obnovi biodiverziteta i ekosistema ako se njom: (a) čuva priroda i biodiverzitet; (b) obezbjeđuje održiva upotreba i upravljanje zemljištem; (c) doprinosi poboljšanju biodiverziteta ili zaustavljanju, odnosno sprječavanju degradacije zemljišta i drugih ekosistema, krčenja šuma ili gubitak staništa; (d) obezbjeđuje održivo upravljanje šumama“;

b) ne šteti bitno nijednom od navedenih ciljeva;

c) sprovodi se u skladu sa minimalnim zaštitnim mjerama³;

d) usklađena je sa kriterijumima tehničke provjere koje je Evropska komisija utvrdila ovom uredbom⁴.

Navedene kriterijume države članice i EU koriste pri određivanju da li se neka djelatnost može smatrati ekološki održivom za potrebe svojih mjera kojima se propisuju zahtjevi za učesnike na finansijskim tržištima ili izdavaoce finansijskih proizvoda ili korporativnih obveznica koji se stavljaju na raspolaganje kao ekološko održivi (član 4).

U julu 2021. godine Evropska komisija je donijela propis (EC, 2021b) kojim je dopunjen član 8 uredbe Evropske komisije (EC, 2020b). Ovim propisom, bliže se određuju sadržaj, metode i prikaz informacija koji su velika finansijska i nefinansijska preduzeća dužna da objavljuju o učešću svog poslovanja, ulaganja ili kreditiranja koji je usklađen sa taksonomijom EU. Nefinansijska preduzeća trebaće da objavljuju informacije o učešću svojih prihoda, kapitala i operativnih rashoda koji se odnose na ekološki održive ekonomske djelatnosti definisane u uredbi Evropske komisije (EC, 2020b). Finansijske institucije, uglavnom velike banke, društva za upravljanje imovinom, investiciona društva, društva za osiguranje i društva za reosiguranje, trebaće da objavljuju informacije o učešću ekološko održivih ekonomskih djelatnosti u ukupnoj imovini koju finansiraju ili u koju ulažu.

Evropska komisija je u Strategiji za finansiranje tranzicije prema održivoj ekonomiji (EC, 2021a) najavila mogućnost proširenja okvira taksonomije izvan ekološki održivih djelatnosti kako bi se mogle prepoznati djelatnosti srednjeg nivoa ekološke efikasnosti. Cilj ovog predloga je lakše usmjeravanje finansijskih sredstava za ekonomske djelatnosti koje su na putu prema održivosti. Planirano je da Evropska komisija do kraja 2021. godine objavi izvještaj koji će sadržati opise ekonomskih djelatnosti koje nemaju znatan učinak na ekološku održivost i onih koje znatno štete ekološkoj održivosti. Ovim će se proširiti postojeća taksonomija na način da se obuhvate poljoprivreda i određeni energetske sektori, kao i djelatnosti u području nuklearne energije.

³ U skladu sa članom 18 ove uredbe „Minimalne zaštitne mjere... jesu postupci koje sprovodi preduzeće koje obavlja ekonomsku djelatnost sa ciljem osiguranja usklađenosti sa Smjernicama OECD-a za multinacionalna preduzeća i Vodećim načelima Ujedinjenih nacija o poslovanju i ljudskim pravima, uključujući načela i prava iz osam temeljnih konvencija utvrđenih u Deklaraciji Međunarodne organizacije rada o temeljnim načelima i pravima na radu, kao i u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima.“

⁴ Članom 10. stav 3, članom 11. stav 3, članom 12. stav 2, članom 13. stav 2, članom 14. stav 2. ili članom 15. stav 2.

Pri izradi okvira taksonomije HLEG (2018) je identifikovao i klasifikovao sektore, podsektore i pripadajuću imovinu koja može doprinijeti svim ili nekom od ciljeva održivosti. To su: proizvodnja električne energije; prenos, distribucija i skladištenje električne energije; industrija, proizvodi i aktivnosti u lancu snabdijevanja; zgrade; urbani razvoj; transport; snabdijevanje vodom, upravljanje i tretman otpadnih voda; upravljanje čvrstim otpadom; poljoprivreda, stočarstvo, akvakultura i ribarstvo; informacije i komunikacija; tehnologija; zdravstvena zaštita; obrazovanje; finansijski proizvodi i usluge; šumarstvo; prirodni ekosistemi. Identifikovanje i klasifikacija zasniva se na već postojećim klasifikacijama i u skladu je sa kreditnim i finansijskim aktivnostima multilateralnih razvojnih banaka, tržištima obveznica i tržištima akcija.

Evropska centralna banka među sektorima koji nose fizički rizik prepoznaje: poljoprivredu, šumarstvo, ribarstvo, energetiku, rudarstvo, transport, građevinarstvo, turizam. Prelazak na ekonomiju sa niskim ugljenikom uticaće na sektore poljoprivrede, energetike, transporta, proizvodnje, građevinarstva (ECB, 2020). Evropska komisija u Evropskom zelenom planu ističe energetiku, industriju (čelika, hemikalija, cementa, tekstila, elektronike, plastike), građevinarstvo, saobraćaj, poljoprivredu, digitalne tehnologije kao ključne sektore za postizanje klimatskih ciljeva do 2030, odnosno 2050. godine. Građevinarstvo nosi tranzicioni klimatski rizik jer izgradnja, upotreba i obnavljanje (adaptacija/rekonstrukcija) zgrada zahtijevaju znatne količine energije i mineralnih resursa (pijesak, šljunak, cement). Evropska komisija procjenjuje da učešće energije za zgrade u potrošenoj energiji iznosi 40%, da trenutno godišnja stopa obnavljanja zgrada iznosi od 0,4 do 1,2% u državama članicama i procjenjuje se da će se ta stopa udvostručiti kako bi se ostvarili ciljevi EU u području energetske efikasnosti i klime. Pored toga, procjenjuje se da su proizvodnja i upotreba energije u ekonomiji izvor više od 75% emisija gasova sa efektom staklene bašte u EU. U istom dokumentu, Evropska komisija procjenjuje da je za postizanje klimatski neutralne i kružne (cirkularne) ekonomije potrebna potpuna mobilizacija industrije (na industriju se odnosi 20% emisije gasova sa efektom staklene bašte u EU), odnosno da je potrebno 25 godina (ili jedna generacija) da bi se industrijski sektor i svi lanci vrijednosti preobrazili. Pored toga, saobraćaj proizvodi četvrtinu emisija gasova sa efektom staklene bašte u EU, pa je potrebno smanjenje emisija iz saobraćaja za 90% da bi se postigla klimatska neutralnost do 2050. godine (EC, 2019).

OEBS (2021) prepoznaje sljedeće oblasti kao nosioce rizika od posebne važnosti u smislu regionalne⁵ sigurnosti i stabilnosti: poljoprivreda i turizam, energija, rudarstvo i rudarski otpad, iseljavanje i mješovita kretanja, zdravlje, prekogranične rijeke i šume i nezakonita prijava.

Svjetska banka u svom planu klimatskih promjena za period 2021-2025. godina (World Bank Group, 2021) ističe da će podržati javna i privatna ulaganja u pet ključnih sistema: 1) energetika, 2) poljoprivreda, hrana, voda i zemljište, 3) gradovi, 4) transport i 5) proizvodnja. Prednost pri ulaganju Svjetska banka daje ovim sistemima jer najviše doprinose emisijama - zajedno proizvode preko 90% globalnih emisija gasova sa efektom staklene bašte, energetski sektor proizvodi tri četvrtine globalnih emisija gasova sa efektom staklene bašte, a samo sagorijevanje uglja je odgo-

⁵ Albanija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija, Bosna i Hercegovina i Kosovo.

vorno za skoro trećinu. Ovih pet sistema se suočavaju sa značajnim izazovima prilagođavanja. Prilagođavanje, odnosno transformacija, ovih sektora zahtijeva značajna ulaganja za „otključavanje“ velikih ekonomskih mogućnosti i otvaranje novih radnih mjesta, kao i za smanjenje emisija i ograničavanje uticaja klimatskih promjena. Otvaranje novih radnih mjesta i iskorišćavanje koristi od promjena stvorenih kroz tranziciju ovih sistema, zahtijeva značajna ulaganja u obrazovanje, obuku i prekvalifikaciju za razvoj vještina u ovim ključnim sektorima.

Bitna informacija za kreditne analitičare banke je zavisnost od ugljenika, fizička lokacija imovine i vrsta, odnosno karakteristike imovine (npr. fizička otpornost), kako bi procijenili njenu osjetljivost na klimatske promjene.

Koliko će neko preduzeće, kao klijent banke, biti izloženo klimatskom riziku zavisi od izloženosti i osjetljivosti njihovih objekata na opasnosti koje nose klimatske promjene, lanaca snabdijevanja i tržišta na koja se preduzeće oslanjaju u prodaji.

Boks 1 – MMF i klimatske promjene

Kako su za sve članice MMF-a klimatske promjene prepoznate kao izazov makroekonomske i finansijske politike u narednim godinama i decenijama, MMF preduzima aktivnosti na izgradnji otpornosti na klimatske promjene, ublažavanju klimatskih promjena i upravljanju prelaska na ekonomiju sa niskom emisijom ugljenika. Kako je navedeno u MMF (2021a) potrebno je da se u konsultacijama o članu IV MMF-a sveobuhvatno pokriju i izazovi politika vezani za klimatske promjene. Cilj je da se o upravljanju tranzicionim rizikom razgovara sa svim članicama MMF-a svakih pet do šest godina, a češće sa najvećim emiterima gasova sa efektom staklene bašte i zemljama posebno osjetljivim na klimatske promjene. Takođe, predlaže se proširenje pokrivenosti klimatskim rizikom na sve procjene finansijske stabilnosti.

Pored toga, zajedno sa MMF Svjetska banka ugrađuje procjene klimatskih i ekoloških rizika i mogućnosti u Program za procjenu finansijskog sektora i vrši procjene klimatskih rizika i testiranje na stres kao dio šireg programa tehničke pomoći vezane za klimu (World Bank Group, 2021).

Pri ocjeni BDP-a Hrvatske, u Izvještaju o konsultacijama po članu IV za Hrvatsku (IMF, 2021b), ističe se da „šok“ na rast može, pored ostalog, uzorkovati rizik od veće učestalosti i ozbiljnosti prirodnih katastrofa povezanih sa klimatskim promjenama. Navedeno bi moglo pogoditi ključnu infrastrukturu ili poremetiti trgovinu. Istaknuto je da Hrvatska izloženost prirodnim katastrofama i klimatskim rizicima, prije svega, pogađa poljoprivredni, vodoprivredni i energetske sektor kroz sezonske poplave, smanjene padavine i periode suše. Hrvatska je identifikovala poljoprivredu, šumarstvo, biodiverzitet, energiju, vodne resurse i turizam kao svoje prioritete prilagođavanja. Kako je procijenjeno da je Hrvatska izložena prirodnim katastrofama i klimatskim rizicima, u ovoj oblasti MMF je Hrvatskoj predložio da izgradi fiskalne amortizere, nastavi da ulaže u klimatsku tranziciju, implementira zelena ulaganja za zaustavljanje klimatskih promjena i ulažite u zelene tehnologije (pametne mreže, sisteme za skladištenje (npr. gas), hvatanje i skladištenje ugljenika).

2. FINANSIJSKI SISTEM I KLIMATSKE PROMJENE

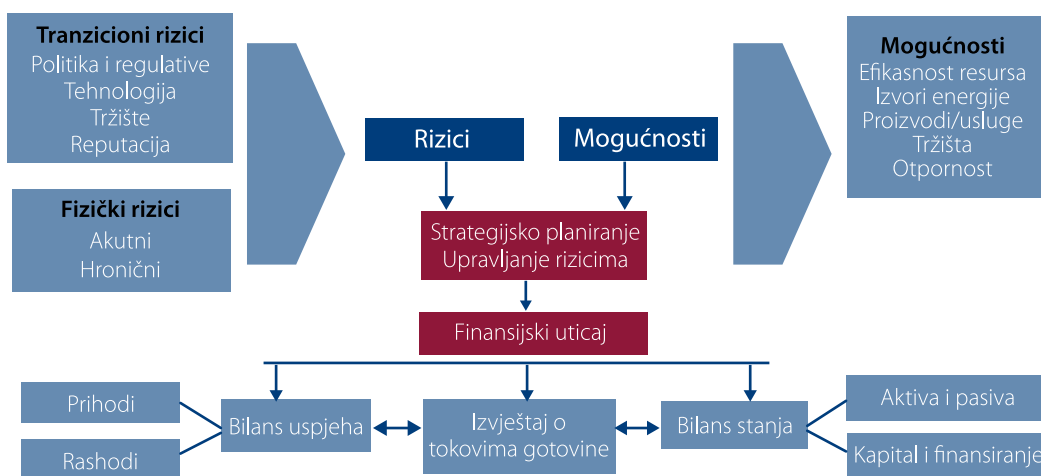
Pariski sporazum naglašava važnost usklađivanja finansijskih tokova sa ciljem smanjenja gasova sa efektom staklene bašte i sa razvojem otpornim na klimatske promjene (član 2).

Finansijski sektor ima ključnu ulogu u prilagođavanju javnih politika tzv. novoj stvarnosti, razvoju zelene i održive ekonomije. U tom smislu, finansijski sektor se reformiše da, za razliku od finansijske krize 2008. godine, bude dio rješenja, a ne problema u ovoj oblasti. Međutim, finansijski sektor ne uzima uvijek u obzir klimatske i ekološke rizike pri odlučivanju o ulaganjima. Prije svega, potrebno je razumijevanje ovih rizika.

U cilju definisanja informacija potrebnih investitorima, zajmodavcima i osiguravačima za procjenu rizika i mogućnosti vezanih za klimu Odbor za finansijsku stabilnost je osnovao Radnu grupu za finansijska objelodanjivanja vezana za klimu.

Ova radna grupa je rizike vezane za klimu podijelila u dvije grupe, a mogućnosti vezane za klimu u pet grupa, i za svaku grupu sagledala potencijalni finansijski uticaj (slika 2):

Slika 2 – Klimatski rizici, mogućnosti i finansijski uticaj

Izvor: TCFD. 2017. *Final report Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures*, June.

(1) **Tranzicioni rizici** - rizici povezani sa prelaskom na ekonomiju sa nižim emisijama ugljenika

Prelazak na ekonomiju sa nižim emisijama ugljenika može zahtijevati promjene:

1) politike i regulative, 2) tehnologije, 3) tržišta i 4) reputacije.

Promjene *politike i regulative* znače primjenu mjera kojim se nastoje ograničiti aktivnosti koje doprinose emisiji gasova sa efektom staklene bašte (npr. određivanje cijene ugljenika, pojačane obaveze izvještavanja o emisijama, usvajanje rješenja za energetske efikasnost, regulacija postojećih proizvoda i usluga...), kao i onih mjera kojima se promoviše prilagođavanje na klimatske promjene. Rizik promjene politike i regulative nosi sljedeći potencijalni finansijski uticaj: rast operativnih troškova (veći troškovi usklađivanja, porast premija osiguranja), veći otpisi, umanjene vrijednosti imovine i prijevremeno povlačenje postojeće imovine zbog promjena politike, povećanje troškova i/ili smanjenje tražnje za proizvodima i uslugama zbog novčanih kazni i presuda.

Prelazak na sisteme sa nižim emisijama ugljenika zahtijeva tehnološke inovacije, što može imati značajan uticaj na kompanije i to na njihovu konkurentnost (troškovi prelaska na tehnologiju s nižim emisijama), troškove proizvodnje i distribucije (neuspješno ulaganje u nove tehnologije), kao i na tražnju za njihovim proizvodima i uslugama (zamjena postojećih proizvoda i usluga s mogućnostima nižih emisija). Potencijalni finansijski uticaj ovih rizika može biti: veća kapitalna ulaganja u razvoj tehnologije, prijevremeni otpisi postojeće imovine, smanjenje tražnje za proizvodima i uslugama, rast troškova istraživanja i razvoja novih tehnologija, kao i troškova uvođenja novih praksi i procesa.

Sve navedeno nosi *tržišni i reputacioni* rizik za kompanije. Tržišni rizik nosi promjena ponašanja kupaca, nesigurnost u tržišnim signalima i povećani troškovi sirovina. Finansijski uticaj ovih promjena može se ogledati u smanjenju tražnje za robama i uslugama zbog promjene ponašanja potrošača, porastu troškova proizvodnje zbog promjene cijena npr. energije, vode i sl., ponovnom određivanju cijena imovine (npr. vrednovanje zemljišta i hartija od vrijednosti). Reputacioni rizik nose promjene u preferencijama potrošača, stigmatizacija sektora, a moguć finansijski uticaj bi se ogledao u smanjenju prihoda usljed smanjenja tražnje za robom/uslugama, smanjenja proizvodnih kapaciteta.

(2) **Fizički rizici** - rizici povezani sa fizičkim uticajima klimatskih promjena mogu biti akutni i hronični. Akutni rizik predstavlja ekstremni vremenski događaj (cikloni, poplave), dok hronični rizik nose rastuće srednje temperature, porast nivoa mora i sl. Ovi rizici mogu imati finansijski uticaj na kompaniju koji se odgleda u smanjenju prihoda i povećanju troškova poslovanja usljed poteškoće u transportu, prekida u lancu snabdijevanja, prijevremenog otpisivanja imovine, oštećenja objekata, smanjene prodaje, povećanja premije osiguranja, negativnih uticaja na zdravlje i bezbjednost zaposlenih, odsustva sa posla i sl.

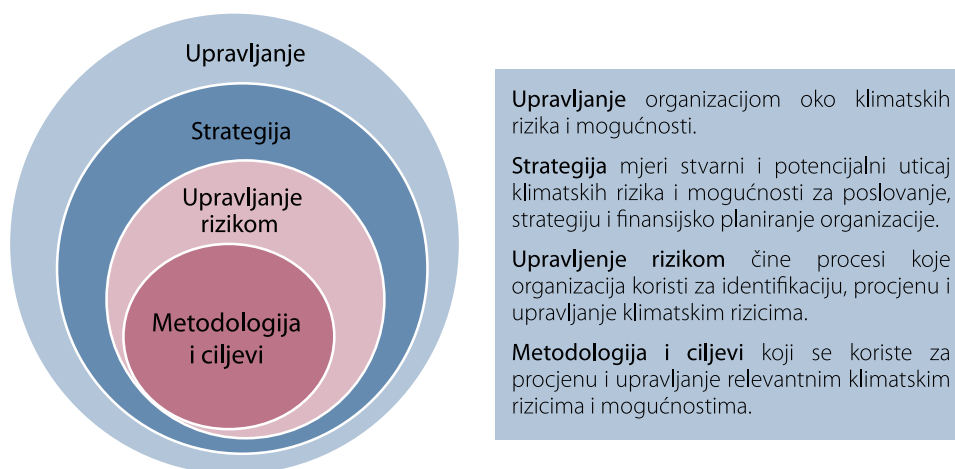
S druge strane, klimatske promjene otvaraju mogućnosti za kompanije i institucije koje mogu imati finansijske implikacije na njihovo poslovanje. Mogućnosti su:

- *povećanje efikasnosti resursa* – kroz korišćenje efikasnijih vidova transporta, efikasnijih procesa proizvodnje i distribucije, reciklaže, bolje korišćenje izvora energije, smanjenje potrošnje vode, razvoj novih tržišta itd., što može imati finansijski uticaj na smanjenje operativnih troškova, povećanje prihoda;

- *promjene izvora energije* – kroz korišćenje novih tehnologija, izvora energije sa nižim emisijama, podsticajnih mjera politike i sl., što može imati finansijski uticaj na smanjenje operativnih troškova kroz npr. manju osjetljivost na promjene cijene ugljenika, kao i koristi rasta reputacije i tražnje za robom i uslugama;
- *promjene u proizvodima i uslugama* – kroz razvoj ponude roba i usluga sa niskim emisijama, promjene navika potrošača, diverzifikaciju poslovnih aktivnosti, što može imati finansijski uticaj na rast prihoda;
- *razvoj tržišta* – kroz pristup novim tržištima i korišćenje podsticaja javnog sektora, što može imati finansijski uticaj na rast prihoda;
- *jačanje otpornosti* – kroz učešće u programima obnovljive energije, usvajanje mjera energetske efikasnosti, diversifikaciju resursa, što može imati finansijski uticaj na rast prihoda, povećano vrednovanje tržišta kroz planiranje otpornosti (infrastruktura, zemljište, zgrade).

Osnovni elementi preporučenih finansijskih objelodanjivanja vezanih za klimu su: upravljanje, strategija, upravljanje rizikom i metodologija i ciljevi.

Slika 3 – Osnovni elementi preporučenih finansijskih objelodanjivanja vezanih za klimu

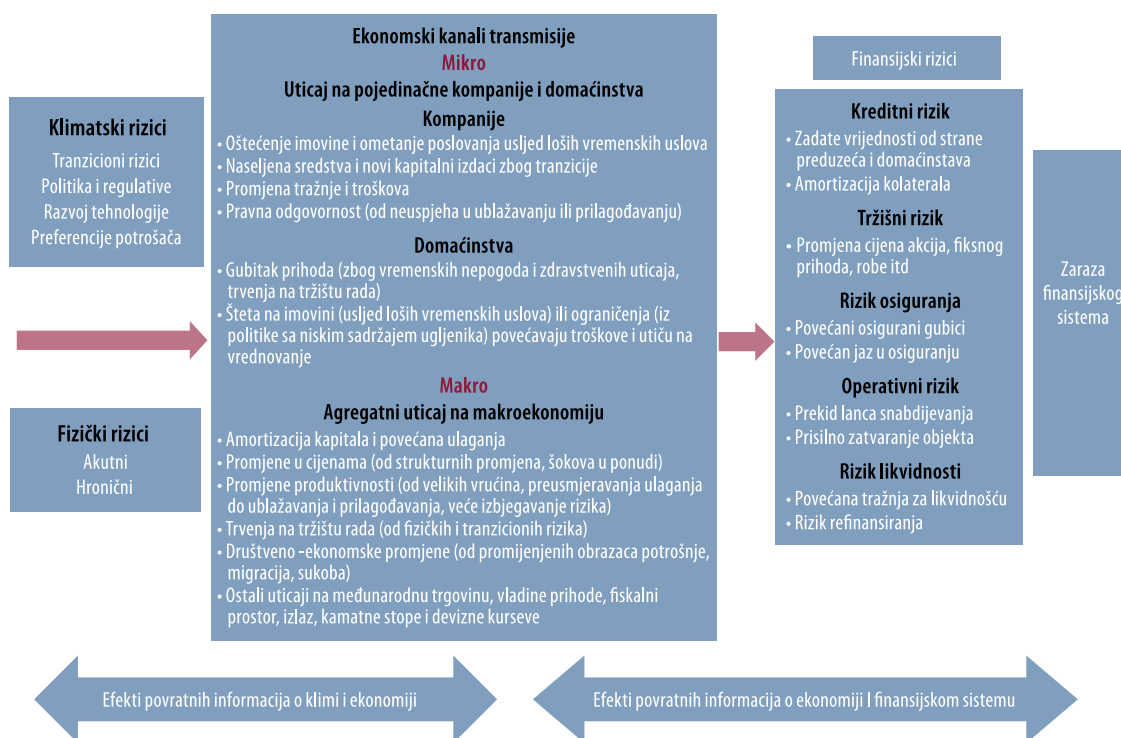

Izvor: TCFD. 2017. *Final report Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures*, June.

Sagledavanjem rizika koje klimatske promjene nose može se zaključiti da borba protiv sprječavanja negativnih posljedica klimatskih promjena zahtijeva ne tako male promjene u proizvodnji, potrošnji i životnim navikama.

Različiti su kanali prenosa klimatskih rizika na ekonomiju i finansijski sistem (slika 4).

Slika 4 – Kanali transmisije klimatskih rizika na finansijske rizike

Izvor: NGFS. 2021a. NGFS Climate Scenarios for central banks and supervisors. June.

EU zahtijeva od velikih kompanija da objelodane informacije o svom načinu rada vezano za ekološke i klimatske rizike. Prema Direktivi 2014/95/EU velike kompanije su subjekti od javnog interesa koji imaju prosječno više od 500 zaposlenih tokom finansijske godine. U grupi ovih kompanija su i banke i osiguravajuća društva, a potrebno je objavljivati informacije u vezi sa: pitanja životne sredine, socijalnih pitanja i tretmana zaposlenih, poštovanja ljudskih prava, antikorupcije i mita, sastava upravljačkog organa (starost, pol, obrazovanje).

Za rast i razvoj održivih finansijskih tržišta, odnosno usklađivanje investicija sa klimatskim ciljevima potrebni su kvalitetni i uporedivi podaci i objelodanjivanja. Međutim, evidentan je nedostatak relevantnih informacija, a za informacije koje se objavljuju upitan je kvalitet, uporedivost i dosljednost.

Potrebne su sljedeće informacije/podaci o: projekcijama budućih akcija na političkom/državnom nivou vezano za klimatske promjene, projekcijama budućih ekstremnih vremenskih događaja, lokaciji fizičke imovine preduzeća/domaćinstava, trenutnim i budućim emisijama gasova sa efektom staklene bašte preduzeća, njihovoj sposobnosti da realizuje prelazak na održivo poslovanje, odnosno obavezama da bi realizovali klimatsku tranziciju, tranzicioni planovi, osjetljivost kompanija/domaćinstava na ekstremne vremenske događaje, trenutnim i budućim ulaganjima u zelene proizvode i/ili tehnologije, preferencijama domaćinstava itd.

Kako ističu Ferreira i ostali (2021) tri bloka koja treba jačati, na međunarodnom nivou, kako bi se obezbijedila globalna transparentnost i uporedivost podataka su: 1) kvalitetni, pouzdani i uporedivi podaci za procjenu rizika i podsticanje održivih finansijskih tržišta, 2) globalno usklađen i konzistentan skup standarda koji podržavaju prikupljanje podataka za otkrivanje klime i 3) globalno usaglašeni principi za klasifikaciju finansiranja klime sa klimatskim ciljevima.

U Strategiji za finansiranje tranzicije prema održivoj ekonomiji (EC, 2021a) Evropska komisija je najavila da će, u cilju jačanja ekonomske i finansijske otpornosti na rizike za održivost, raditi na standardima finansijskog izvještavanja koji će najbolje obuhvatiti relevantne rizike za održivost. Pored toga, Evropska komisija će 2021. godine preduzeti mjere kako bi se relevantni ekološki, socijalni i upravljački rizici uključili u kreditne rejtinge i izgledе povezane sa rejtingom.

2.1. Finansijska inicijativa za životnu sredinu

Finansijska inicijativa Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (UNEP FI) predstavlja partnerstvo između UNEP-a i globalnog finansijskog sektora u cilju usmjeravanja finansiranja privatnog sektora u održivi razvoj. UNEP FI saraduje sa više od 400 članova (banaka, osiguravajućih društava i investitora) i sa preko 100 pomoćnih institucija.

UNEP FI je uspostavila:

- *Principe odgovornog bankarstva 2019. godine,*
- *Principe održivog osiguranja 2012. godine,*
- *Principe za odgovorno investiranje 2006. godine.*

Pored navedenog, UNEP FI podržava Inicijativu održivih berzi iz 2012. godine.

Definisanjem navedenih principa uspostavljene su norme za održivo finansiranje – postavljeni su standardi čijom primjenom se daje doprinos postizanju Agende 2030. za održivi razvoj i Pariskog sporazuma o klimatskim promjenama.

Smatra se da finansijske institucije poštovanjem navedenih principa pri poslovanju mogu igrati ključnu ulogu u ubrzanju prelaska na otpornu/održivu ekonomiju sa neto-nula emisijom, u skladu sa ciljem od 1,5 °C Pariskog sporazuma o klimatskim promjenama.

Principi odgovornog bankarstva predstavljaju sveobuhvatan okvir za postizanje usklađenosti strategije i prakse banaka sa ciljevima postavljenim Agendom 2030. za održivi razvoj i Pariskim sporazumom o klimatskim promjenama. Okvir se bavi strateškim portfoliom i nivoom transakcija u svim poslovnim oblastima banke, a ciljevi se postavljaju u oblastima sa najznačajnijim pozitivnim i negativnim uticajem. Transparentnost i odgovornost obezbjeđuje se putem izvještava-

nja javnosti. Principe je potpisalo više od 240 banaka koje čine više od trećine svjetske bankarske industrije. Principi na čije poštovanje se obavezuju potpisnici su:

Princip 1 – USKLAĐENOST: Uskladićemo svoju poslovnu strategiju tako da bude u skladu sa potrebama svakog pojedinca i ciljevima društva, kao što je izraženo u ciljevima održivog razvoja, Pariskom sporazumu o klimatskim promjenama i relevantnim nacionalnim i regionalnim okvirima.

Princip 2 – PODEŠAVANJE UTICAJA I CILJA: Kontinuirano ćemo povećavati naše pozitivne uticaje istovremeno smanjujući negativne uticaje na ljude i životnu sredinu koji proizilaze iz naših aktivnosti, proizvoda i usluga, kao i upravljati rizicima po ljude i životnu sredinu. U ovu svrhu ćemo postaviti i objaviti ciljeve na koje možemo imati najznačajnije uticaje.

Princip 3 – KLIJENTI I KUPCI: Odgovorno ćemo raditi sa svojim klijentima i našim kupcima kako bismo podstakli održive prakse i omogućili ekonomske aktivnosti koje stvaraju zajednički prosperitet sadašnjim i budućim generacijama.

Princip 4 – AKTERI: Proaktivno i odgovorno ćemo se konsultovati, angažovati i saradivati sa relevantnim zainteresovanim akterima na postizanju društvenih ciljeva.

Princip 5 – UPRAVLJANJE I KULTURA: Svoju posvećenost ovim principima sproved ćemo kroz efikasno upravljanje i kulturu odgovornog bankarstva.

Princip 6 – TRANSPARENTNOST I ODGOVORNOST: Povremeno ćemo pregledati našu individualnu i kolektivnu primjenu ovih principa i biti transparentni i odgovorni za naše pozitivne i negativne uticaje i naš doprinos društvenim ciljevima.

Kolektivna posvećenost klimatskim akcijama pokrenuta je u septembru 2019. godine sa grupom od 38 banaka potpisnica Principa za odgovorno bankarstvo. Banke su preuzele odgovornost da usklade svoju poslovnu strategiju sa temperaturnim ciljevima Pariskog sporazuma o klimatskim promjenama.

Potpisnici Kolektivne posvećenosti klimatskim akcijama se obavezuju da se odlučno fokusiraju na sektore s najvećim učešćem ugljenika i klimatski najugroženije u okviru portfolija, da na osnovu naučnih klimatskih scenarija, u roku od tri godine od potpisivanja postave i objave ciljeve za usklađivanje svojih portfolija, kao i da podstiču i olakšavaju neophodnu tranziciju u ekonomiji kroz odnose s klijentima, proizvode i usluge.

Svaka banka godišnje izvještava o svom napretku u sprovođenju obaveza i postizanju postavljenih ciljeva, a svake dvije godine banke izvještavaju o svom zajedničkom napretku. Banke potpisnice Kolektivne posvećenosti klimatskim akcijama su u prvoj godini od potpisivanja objavile mjere koje preduzimaju kako bi uskladile svoja portfolija sa međunarodnim klimatskim ciljevima (ra-

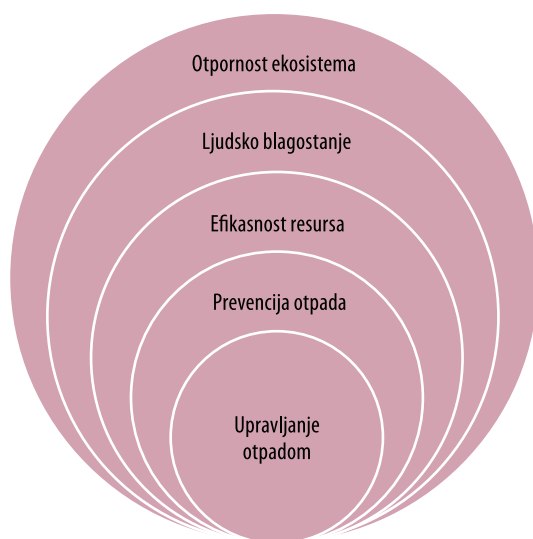
zvojn metodologije za procjenu usklađenosti portfolija, politiku isključenja za određene sektore i strategiju za pomoć klijentima u smanjenju emisija).

2.2. Ozelenjavanje finansijskog sistema

Za razliku od tzv. braon ekonomije, zelena ekonomija ima niske emisije ugljendioksida. Ključni aspekti zelene ekonomije su: proizvodnja i upotreba obnovljive energije, energetska efikasnost, upravljanje otpadom, zaštita i održivo korišćenje prirodnih resursa, kreiranje i generisanje zelenih poslova. Zeleni poslovi su svi oni koji su povezani sa očuvanjem životne sredine. Područja zelene ekonomije su: zelena poljoprivreda, zeleni poslovi/radna mjesta, zeleno gorivo/obnovljivi izvori energije, zelena gradnja, zeleni transport, upravljanje otpadom, upravljanje vodama, upravljanje zemljištem, upravljanje šumama, zelena ulaganja.

Petnaest principa zelene ekonomije usvojeni su 2015. godine (prilog 2).

Slika 5 – Prioritetna područja zelene ekonomije – integracioni okvir za donošenje politika

Izvor: FORS Montenegro. Priručnik za zelenu ekonomiju i zeleno preduzetništvo. Nikšić.

Finansijske institucije, prije svega, u svoje redovno poslovanje treba da uvedu zeleno poslovanje. To podrazumijeva primjenu energetske efikasnosti, razvoj *online* pristupa svojim uslugama i sl. Zatim, da ponude zelene finansijske proizvode - svoje proizvode i usluge treba da usmjere ka onim klijentima čije aktivnosti doprinose očuvanju životne sredine i rješavanju problema koje nose klimatske promjene.

Zelena finansiranja predstavlja model finansiranja u oblasti zaštite životne sredine, finansiranja koje doprinosi ostvarivanju koristi za životnu sredinu. Posmatra se u kontekstu zelenog, održivi-

vog rasta, održivih finansija i klimatskih promjena, odnosno društveno odgovornog poslovanja finansijskih institucija.

Pri odluci o ulaganju sredstava finansijske institucije treba da razmotre da li projekat doprinosi zaštiti životne sredine, energetske efikasnosti, smanjenju emisije štetnih materija i sl. Preciznije, zelene finansije se odnose na finansiranje zelenih preduzeća i zelenih tehnologija. Zeleni finansijski proizvodi koje nude banke *sektoru stanovništva* su: zelene debitne i kreditne kartice (stanovništvo donira određeni postotak vrijednosti izvršene transakcije zaštiti životne sredine), zelena štednja, zeleni tekući računi, zeleni krediti (za kupovinu nekretnina – hipotekarni krediti za tzv. zelene stanove (energetski efikasne), električne automobile i sl.), *sektoru privrede, nefinansijskim institucijama* su: zeleni krediti, investiciono bankarstvo, emisija hartija od vrijednosti, lizing, garancije.

Miroshnichenko i Brand (2021) podsjećaju da se pojam zelenog bankarstva prvi put pominje vezano za Triodos banku (Holandija), koja je 1990. godine pokrenula strategiju Zelenog fonda za finansiranje ekološki prihvatljivih projekata, kasnije nazvanih zelene inicijative. Zatim banke širom svijeta implementiraju zelene inicijative u svoje poslovanje.

Osiguravajuće kompanije nude zeleno neživotno osiguranje (visina premije zavisi od procjene zaštite životne sredine ili čiste tehnologije), osiguranje zavisno od emisije štetnih materija i sl.

Na ovaj način, kroz zeleno finansiranje, finansijske institucije daju svoj doprinos zaštiti životne sredine i ubrzavaju tranziciju ka nisko-ugljeničnoj ekonomiji.

Evropska investiciona banka je prva emitovala zelene obveznice još 2007. godine. Kako je Evropska komisija navela u Evropskom zelenom planu, Grupa Evropske investicione banke je za cilj postavila udvostručenja klimatskog cilja sa 25% na 50% do 2025, čime je postala Evropska banka za klimu. Evropska investiciona banka je u svojoj novoj klimatskoj strategiji i politici za kreditiranje energetike navela da od kraja 2021. godine prestaje sa finansiranjem energetskih projekata na bazi fosilnih goriva. Od 2013. godine najveći dio ukupne emisije zelenih obveznica odnosio se na banke koje su na taj način prikupljale sredstva za finansiranje zelenih projekata.

EBRD finansijske posrednike (privatni investicioni fondovi, banke, lizing kompanije, osiguravajuća društva, penzioni fondovi) smatra ključnim instrumentom kojim promovise održiva finansijska tržišta i obezbjeđuje mehanizme za usmjeravanje svojih sredstava ka sektoru mikro, malih i srednjih preduzeća (EBRD, 2018). Pri tome, EBRD upravljanje rizicima vezanim za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja prenosi na finansijske posrednike, s tim da zadržava ulogu u postupku procjene i praćenja.

Finansijski posrednici usvajaju i sprovode procedure analize stanja i praćenja zaštite životne sredine i socijalnih pitanja, koje se utvrđuju sa EBRD-om. Procedure finansijskih posrednika treba da sadrže i mehanizme procjene i praćenja rizika, uključujući kategorizaciju predloženih projekata od strane klijenata prema riziku. Sve projekte svojih klijenata finansijski posrednici upoređuju

sa spiskom projekata koje EBRD ne finansira (prilog 4) iz razloga povezanih sa zaštitom životne sredine i socijalnim pitanjima. Ukoliko se nalaze na ovom spisku, projekti se odbijaju. Finansijski posrednici će EBRD-u podnositi periodične izvještaje (najčešće jednom godišnje) o sprovođenju Procedura i ostvarenjima postignutim u okviru njihovih investicija/kreditnog portfolija vezanih za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja, na standardnim obrascima za izvještavanje (vidjeti Boks 2).

Boks 2 – EBRD i klimatske promjene

Evropska banka za obnovu i razvoj je pripremila sveobuhvatan Okvir održivosti životne sredine i socijalnih pitanja (Okvir) koji se sastoji od Politike zaštite životne sredine i socijalnih pitanja i niza Uslova za realizaciju. Pored toga, pripremljen je i Priručnik za upravljanje rizicima u vezi sa zaštitom životne sredine i socijalnim pitanjima.

Svi projekti koje EBRD finansira prolaze kroz postupak preliminarne procjene u okviru koga se utvrđuje na koji način utiču na životnu sredinu i socijalna pitanja, a postoji nekoliko vrsta aktivnosti koje EBRD uopšte ne finansira (prilog 4).

Na osnovu kriterijuma vezanih za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja, EBRD svrstava predložene projekte u kategoriju A, B i C kada ih direktno finansira i u kategoriju Finansijski posrednici, kada ih indirektno finansira.

Predloženi projekat se svrstava u kategoriju A kada njegovo sprovođenje može da dovede do značajnih i raznolikih budućih štetnih uticaja vezanih za životnu sredinu i/ili socijalna pitanja koji se, u vrijeme kategorizacije, ne mogu odmah prepoznati ili procijeniti, i za koje je neophodno sprovesti formalizovan i participativan postupak preliminarne procjene od strane nezavisnog, specijalizovanog, trećeg lica (prilog 3).

Predloženi projekat se svrstava u kategoriju B kada su nepovoljni uticaji koje može da proizvede lokalnog karatera, tj. vezani za životnu sredinu i socijalna pitanja na lokaciji gdje se projekat sprovodi i/ili se lako mogu prepoznati i rješavati putem mjera za ublažavanje neželjenih posljedica. Ti uticaji mogu biti posljedica prošlih, tekućih ili budućih aktivnosti.

Predloženi projekat se svrstava u kategoriju C kada je vrlo vjerovatno da neće imati nepovoljne uticaje vezane za životnu sredinu i socijalna pitanja, ili će oni biti nezatni, i tada se ne zahtijeva dalja procjena uticaja na životnu sredinu i socijalna pitanja nakon kategorizacije.

EBRD svoj mandat promovisanja održivog razvoja sprovodi i kroz svoja ulaganja preko finansijskih posrednika. Pri tome, finansijski posrednici upravljaju rizicima povezanim sa zaštitom životne sredine i socijalnim pitanjima u okviru svojih poslovnih aktivnosti i promovišu dobru praksu u oblasti zaštite životne sredine i socijalne politike među svojim klijentima i u okviru svoje organizacije.

Za Međunarodnu finansijsku korporaciju, ulaganja preko finansijskih posrednika predstavljaju najvažniji pristup za podršku malim i srednjim preduzećima. Pristup koji se pri tome koristi zasnovan je na rizicima kako bi odredio obim ekoloških i socijalnih performansi za svoje klijente.

Međunarodna finansijska korporacija (u daljem tekstu: IFC) je usvojila politike i procedure za upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i pripremila Bilješku o tumačenju finansijskih posrednika. Cilj ove bilješke je da: a) objasni kako se zahtjevi IFC-a za upravljanjem ekološkim i socijalnim (u daljem tekstu: E&S) rizicima primjenjuju na aktivnosti i operacije finansijskih posrednika koji koriste podršku IFC-a (univerzalne banke, investicione banke, fondovi privatnog kapitala, fondovi rizičnog kapitala, mikrofinansijske institucije i lizing i osiguravajuća društva); b) usmjeravaju finansijske institucije u izvršavanju neophodnih prilagođavanja i ispunjenje zahtjeva IFC-a i c) pružaju finansijskim institucijama smjernice o izvještavanju IFC-a (IFC, 2018). Klijenti IFC-a treba da uspostave sveobuhvatnu politiku koja definiše ciljeve i principe upravljanja E&S rizicima (vidjeti Boks 3).

Boks 3 – IFC/MIGA i klimatske promjene

IFC je pripremila sveobuhvatan Okvir održivosti koji se sastoji od Politike o ekološkoj i društvenoj održivosti, koja definiše obaveze IFC-a prema ekološkoj i društvenoj održivosti, Standarda učinka, koji definišu odgovornosti klijenata IFC-a za upravljanje njihovim ekološkim i društvenim rizicima i Politike pristupa informacijama.

U skladu sa Politikom o ekološkoj i društvenoj održivosti, IFC kategorizuje svoja ulaganja na osnovu relativne veličine rizika i uticaja na ekologiju i društvo. Pri tome, direktna ulaganja klasifikuje u kategorije A, B i C, dok ulaganja putem finansijskih posrednika, finansijskih institucija, svrstava u jednu od tri podkategorije (FI-1, FI-2 i FI-3), koje su definisane na sljedeći način:

- FI-1: kada postojeći ili predloženi portfolio finansijske institucije uključuje ili se očekuje da uključi značajnu finansijsku izloženost poslovnim aktivnostima sa potencijalno značajnim štetnim ekološkim ili društvenim rizicima ili uticajima koji su različiti, nepovratni ili bez presedana.
- FI-2: kada postojeći ili predloženi portfolio finansijske institucije sadrži ili se očekuje da će obuhvatiti poslovne aktivnosti koje imaju potencijalno ograničene štetne ekološke ili društvene rizike ili uticaje koji su malobrojni, generalno specifični za lokaciju, uglavnom reverzibilni i lako se rješava kroz mjere ublažavanja; ili uključuje veoma ograničen broj poslovnih aktivnosti sa potencijalno značajnim štetnim ekološkim ili društvenim rizicima ili uticajima koji su različiti, nepovratni ili bez presedana.
- FI-3: kada postojeći ili predloženi portfolio finansijske institucije uključuje finansijsku izloženost poslovnim aktivnostima koje pretežno imaju minimalne ili nikakve negativne uticaje na životnu sredinu ili društvo.

IFC obično neće preduzimati nova ulaganja sa postojećim klijentima koji imaju djelimično nezadovoljavajuće performanse E&S rizika, osim u slučaju kada je klijent finansijskog posrednika pokazao napredak i predanost ka poboljšanju.

Dobra je praksa da finansijske institucije klasifikuju pojedinačne transakcije prema nivou rizika i uticaja na ekologiju i društvo kako bi efikasno pratile ukupni portfolio E&S rizika.

Za transakcije sa visokim rizikom u okviru projekata kategorije FI-1 i FI-2 proces dubinske analize se obično sastoji od:

- a) pregleda svih relevantnih dokumenata i informacija koje pruža zajmoprimac/subjekt u koji se ulaže, uključujući i informacije o rizicima vezanim za određeni sektor i tehničke aspekte aktivnosti zajmoprimca/subjekta ulaganja koje će podržati klijent finansijske institucije;
- b) pregleda rizika i potencijalnih uticaja aktivnosti koje treba podržati prema unaprijed utvrđenim kriterijumima, kao što je IFC-ova lista isključenja (prilog 5), nacionalni zakoni i propisi o E&S rizicima i relevantni standardi uspješnosti;
- c) obavljanje obilazaka lokacija, prema potrebi, objekata, sastanci/intervjui sa relevantnim akterima; i
- d) preispitivanje dosadašnjeg iskustva zajmoprimca/subjekta ulaganja po pitanjima zaštite životne sredine u smislu potencijalnog nepoštovanja nacionalnih propisa ili negativnog publiciteta. Ako se početnim pregledom zaključi da će predložena kreditna/investiciona aktivnost imati minimalne ili nikakve potencijalne rizike i štete po zdravlje i životnu sredinu ili ih neće imati, finansijska institucija bi trebalo da nastavi transakciju uz dokumentovanje zaključka.

Finansijski posrednik bi trebalo da zatraži od zajmoprimca/subjekta ulaganja da ga obavijesti o značajnim promjenama u svom poslovanju koje mogu rezultirati promijenjenim rizicima i uticajima na ekologiju i društvo.

Od finansijskih institucija se zahtijeva praćenje učinka upravljanja E&S rizicima svakog zajmoprimca/subjekta ulaganja u odnosu na politike finansijske institucije i nalaze dubinske analize E&S rizika. Obim i učestalost praćenja treba da budu srazmjerni E&S riziku i potencijalnim uticajima transakcije identifikovanim kroz dubinsku analizu ovih rizika.

IFC vodi „Nulti program 30 sa 30“ koji ima za cilj povećanje učešća klimatskih poslova u portfeljima banaka učesnica ovog programa na 30%, uz smanjenje izloženosti uglju na nulu ili blizu nule do 2030. godine. Za postizanje ovog cilja potrebno je usklađivanje politika i strategija finansijskog sektora sa implementacijom Namjeravanog nacionalno utvrđenog doprinosa emisija gasova staklene bašte. Takođe, i MIGA radi na smanjenju izloženosti uglju svojih bankarskih klijenata i povećanju aktivnosti finansiranja klime. IFC i MIGA, takođe, planiraju razvoj savjetodavnog programa o procjeni i upravljanju klimatskim rizicima za odabrane finansijske institucije i on će dijeliti najbolje prakse u okviru Radne grupe za finansijska objelodanjivanja vezana za klimu (World Bank Group, 2021).

Na preporukama TCFD-a (2017), 2017. godine formirana je *Mreža za ozelenjavanje finansijskog sistema* (u daljem tekstu: NGFS). NGFS čine finansijske institucije (centralne banke i supervizori) koje su usmjerene ka ozelenjavanju finansijskog sistema, posvećene upravljanju klimatskim rizikom i pozitivno (će) doprinose radu NGFS-a.

Na dan 30. 06. 2021. godine NGFS broji 95 članova i 15 posmatrača.

Član NGFS-a može biti svako nadzorno tijelo ili centralna banka koja (će) aktivno doprinosi ciljevima i radu NGFS-a. Iz zemalja iz okruženja članice su: Banka Albanije, Hrvatska narodna banka, Narodna banka Sjeverne Makedonije i Narodna banka Srbije. Pored ECB-a, članice su i centralne banke sljedećih zemalja članica EU: Italije, Španije, Portugalije, Grčke, Luksemburga, Estonije, Litvanije, Letonije, Kipra, Mađarske, Malte, Monaka, Danske, Holandije, Njemačke, Finske, Slovačke, Rumunije, Belgije, Austrije. Od ostalih zemalja, izdvajamo članstvo centralne banke Švajcarske, Engleske, Kanade, Rusije, Norveške, Kine, Japana i Federalne Rezerve. Pored centralnih banaka, članice NGFS-a su i regulatorne agencije za finansijsko tržište.

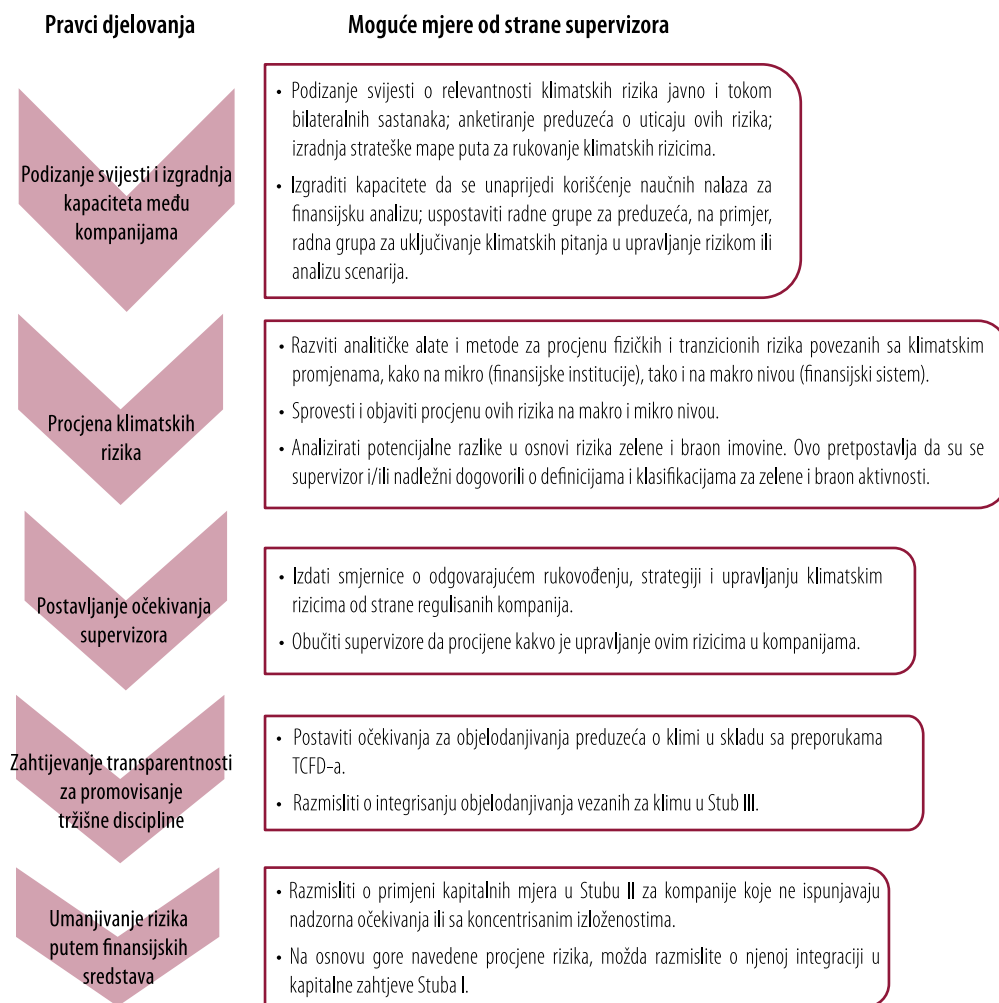
Posmatrači NGFS-a mogu biti međunarodne ili regionalne finansijske institucije i međunarodna ili regionalna tijela za utvrđivanje standarda, regulatorna, nadzorna tijela i centralne banke koje su pokazale posvećenost održivom finansiranju. Među 15 posmatrača NGFS-a su i MMF, Svjetska banka, BIS, EBRD, EIB, Bord za finansijsku stabilnost i OECD.

NGFS (2019) je razvio **analitički okvir za procjenu rizika vezanih za klimu**. Pripremljeno je šest preporuka od čega su prve četiri upućene centralnim bankama i ostalim supervizorima institucija finansijskog sektora, a mogu se tretirati i kao preporuke finansijskim institucijama, dok posljednje dvije preporuke ukazuju koje radnje kreatori politike mogu preduzeti kako bi olakšali rad centralnim bankama i supervizorima.

Preporuka 1 – Integrisanje klimatskih rizika u praćenje finansijske stabilnosti i mikro-nadzor

Za realizaciju preporuke prvo je neophodno procijeniti klimatske rizike u finansijskom sistemu. Pod tim se podrazumijeva: mapiranje kanala prenosa klimatskih rizika u okviru finansijskog sistema i usvajanje ključnih indikatora za praćenje ovih rizika; sprovođenje kvantitativne analize klimatskih rizika; razmatranje načina na koji se uticaj klimatskih promjena može uključiti u makroekonomska predviđanja i praćenje finansijske stabilnosti. Dalje, integrisanje klimatskih rizika u bonitetni nadzor uključuje sprovođenje aktivnosti kojim se osigurava da finansijske institucije razumiju klimatske rizike, da klimatske rizike uzimaju u obzir pri donošenju odluka o upravljanju rizicima, budu dio strategije kompanije. Integrisanje klimatskih rizika u bonitetni nadzor uključuje i pripremu smjernica finansijskim kompanijama. Ovo je još uvijek u ranoj fazi razvoja i u cilju bolje integracije pripremljen je Okvir za integraciju klimatskih faktora u bonitetni nadzor.

Slika 6 – Okvir za integraciju klimatskih faktora u bonitetni nadzor

Izvor: NGFS. 2019a. First comprehensive report: A call for action: Climate change as a source of financial risk. April.

Preporuka 2 – Integrisanje faktora održivosti u upravljanje sopstvenim portfoliom

Ne dovodeći u pitanje svoje mandate, centralne banke mogu dati primjer integrišući kriterijume održivog ulaganja u upravljanje svojim portfoliom. Svaka centralna banka treba da definiše svoje ciljeve i utvrdi pristup održivom ulaganju. Kod većine centralnih banaka kriterijumi održivosti još uvijek igraju manju ulogu u upravljanju portfoliom, međutim neke centralne banke su usvojile strategije održivosti za sva ili barem dio svojih ulaganja.

Preporuka 3 – Premošćavanje praznina u podacima

Evidentan je nedostatak podataka za procjenu i objavljivanje klimatskih rizika, a i period obuhvaćen raspoloživim podacima je kratak.

Praznine u podacima odnose se na budućnost, kapacitete za sprovođenje analize scenarija i sposobnost da se obezbijedi povjerenje u informacije i projekcije preduzeća u vezi sa ciljevima tranzicije (Ferreira i ostali, 2021).

Preporuka 4 – Izgradnja svijesti i intelektualnih kapaciteta i podsticanje tehničke pomoći i razmjene znanja

Centralne banke, supervizori institucija finansijskog sektora i finansijske institucije treba da izgrade interne kapacitete u cilju boljeg razumijevanja načina uticaja klimatskih rizika na finansijske rizike i na ovom polju razviju potrebnu saradnju.

Preporuka 5 – Postizanje snažnog i međunarodno dosljednog otkrivanja klime i životne sredine

Podržavaju se preporuke Radne grupe za finansijska objelodanjivanja vezana za klimu (TCFD, 2017) koje pružaju okvir za dosljedno i uporedivo objelodanjivanje izloženosti kompanija rizicima i mogućnostima vezanim za klimu. Preporučuje se objelodanjivanje informacija o životnoj sredini i klimi.

Objelodanjivanje informacija o klimi od strane finansijskih institucija važno je za bolje upravljanje rizikom. Finansijske institucije treba da uspostave dobar sistem prikupljanja podataka i procedure za identifikovanje i upravljanje rizicima.

Preporuka 6 – Podrška razvoju taksonomije ekonomskih aktivnosti

Potrebno je razviti taksonomiju ekonomskih aktivnosti koje doprinose prelasku na zelenu i ekonomiju sa niskim emisijama ugljenika i aktivnosti koje su više izložene klimatskim rizicima i rizicima povezanim sa životnom sredinom. Potrebno je ovu taksonomiju učiniti javno dostupnom. Na ovaj način bi finansijske institucije lakše identifikovale i procjenjivale ove rizike, lakše bi njima upravljale, kapital bi se usmjeravao na ulaganja u zelene aktivnosti i one sa niskom emisijom ugljenika.

NGFS je pripremio Održiv i odgovoran vodič za investicije za upravljanje portfoliom centralnih banaka (NGFS, 2019b). Pored toga, NGFS je razvio smjernice za klimatski scenario, prvenstveno za upotrebu u centralnim bankama i ostalim supervizorima institucija finansijskog sektora.

U aprilu 2021. godine UNEP FI je pripremio *Smjernice za postavljanje klimatskih ciljeva za banke*:

Smjernica 1: Banke će postaviti i javno objaviti dugoročne i posredne ciljeve za podršku postizanju temperaturnih ciljeva Pariskog sporazuma.

Banke treba da usklade dugoročne ciljeve sa temperaturnim ciljevima postavljenim Pariskim sporazumom i pruže podršku prelasku na ekonomiju sa nultom stopom do 2050. godine. Banke će do 2030. godine ili ranije postaviti posredne ciljeve.

Smjernica 2: Banke će utvrditi početnu vrijednost emisija i godišnje mjeriti i izvještavati o emisijama na osnovu profila svojih kreditnih portfolija i investicijskih aktivnosti. Banke će javno objaviti svoje ciljeve i godišnje izvještavati o napretku. Banke će nastojati da koriste kredibilne izvore i objasniti metodologiju koju koriste za mjerenje svog emisijama profila. Ukoliko metodologija nije javno dostupna, banke će objaviti izvore podataka, procjene, ključne pretpostavke, korišćene *proxy* varijable i sl.

Smjernica 3: Banke će koristiti široko prihvaćene naučno zasnovane scenarije dekarbonizacije za postavljanje dugoročnih i posrednih ciljeva koji su usklađeni s temperaturnim ciljevima Pariskog sporazuma.

Banke bi trebalo da daju obrazloženje za odabrane scenarije. Scenariji treba da se oslanjaju na tehnologije negativnih emisija i treba minimizirati neusklađenost sa drugim ciljevima održivog razvoja.

Smjernica 4: Banke će redovno vršiti reviziju ciljeva kako bi osigurale konzistentnost s aktuelnim klimatskim saznanjima. Ciljevi će se pratiti i po potrebi revidirati najmanje svakih pet godina.

Smjernice primenjuju potpisnici **Saveza za neto-nula (Net-Zero) bankarstvo** i banke koje potpisu Kolektivnu posvećenosti klimatskim akcijama nakon 21. aprila 2021. godine, uz postavljanje prvog kruga ciljeva u roku od 18 mjeseci, dok u narednih 18 mjeseci postavljaju ciljeve za sve ili za značajnu većinu sektora sa intenzivnim emisijama ugljenika.

Postojeći potpisnici Kolektivne posvećenosti klimatskim akcijama (do 21. aprila 2021) imaju tri godine od dana pridruživanja Kolektivnoj posvećenosti klimatskim akcijama da primijene smjernice, uključujući postavljanje njihovog prvog kruga ciljeva, a zatim još 18 mjeseci za postavljanje ciljeva za sve ili značajne većine sektora sa intenzivnim emisijama ugljenika.

Savez za neto-nula (Net-Zero) bankarstvo osnovan je u aprilu 2021. godine sa ciljem da doprinese jačanju i ubrzanju primjene strategije dekarbonizacije. Savez okuplja preko 50 banaka iz 27 zemalja, od kojih su većina potpisnice Principa odgovornog bankarstva koje su posvećene usklađivanju svojih kreditnih i investicionih portfolija sa neto-nula emisijama do 2050. godine, u skladu sa maksimalnim temperaturnim porastom od 1,5 °C iznad predindustrijskog nivoa do 2100. godine.

Sedam vodećih svjetskih osiguravajućih i reosiguravajućih društava, zajedno sa UNEP FI-om, osnovale su Savez za neto-nula (*Net-Zero*) osiguranje. Savez sada broji 15 članova koji su se obavezali da će pojedinačno prenijeti svoje portfelje za osiguranje na neto-nula emisiju gasova sa efektom staklene bašte do 2050. godine.

Boks 4 – Zelene obveznice

Zelene (klimatske) obveznice omogućavaju prikupljanje sredstava za projekte koji mogu da doprinesu ublažavanju klimatskih promjena ili zaštiti životne sredine (smanjuju zagađenje, unapređuju sistem upravljanja otpadom, čuvaju biodiverzitet i sl.). U pojedinim zemljama zelenim obveznicama se smatraju samo one koje se tiču klime, dok se u drugim zemljama zelenim nazivaju i obveznice koje se ne tiču direktno klime, već generalno zaštitom životne sredine. Pored zelenih, postoje i plave obveznice koje se odnose na projekte zaštite voda.

U julu 2021. godine Evropska komisija je donijela i prijedlog uredbe o dobrovoljnom evropskom standardu za zelene obveznice (EC, 2021c). Osnovni zahtjevi uredbe su: 1) da se sredstva od izdavanja obveznica dodjeljuju isključivo projektima koji su usklađeni s taksonomijom EU, 2) da se obezbijedi potpuna transparentnost dodjele primitaka ostvarenih od obveznica, 3) da evropske zelene obveznice budu predmet provjere spoljnjih ocjenjivača, i da 4) spoljnji ocjenjivači moraju biti registrovani u Evropskom nadzornom tijelu za hartije od vrijednosti i tržišta kapitala i poslovati pod nadzorom tog tijela.

U septembru 2021. godine Srbija je emitovala zelene euroobveznice, a dobijena sredstva će se iskoristiti za projekte iz Zelene agende (ekološki prihvatljive projekte). Rok dospijeca ovih obveznica je sedam godina, a kamatna stopa 1%.

Za izdavanje suverenih (državnih) zelenih obveznica država u razvoju može da dobije i do 25 baznih poena nižu kamatnu stopu nego kada izdaje obične obveznice, dok ta razlika u cijeni može biti do 5 baznih poena za razvijene zemlje.

2.3. Klimatske promjene i finansijska i monetarna stabilnost, uloga centralne banke

Finansijska stabilnost predstavlja cilj makroprudencione politike, dok je cjenovna stabilnost cilj monetarne politike, a objema je krajnji cilj stabilan ekonomski rast. Istovremeno, zdravlje finansijskih institucija cilj je mikroprudencione politike (Schoenmaker i Wierds, 2011). I cjenovna i finansijska stabilnost smatraju se javnim dobrom, a isti tretman dobija i klimatska stabilnost. Klimatska stabilnost postaje preduslov za monetarnu i finansijsku stabilnost. Rizici nazvani „zeleni labud“ definišu se kao „potencijalno izuzetno finansijski ometajući događaji koji bi mogli biti iza

sljedeće sistemske finansijske krize" (Bolton P i ostali, 2020). Postavlja se pitanje uloge centralnih banaka i drugih supervizora institucija finansijskog sektora u rješavanju ovog pitanja.

Nakon razmatranja zelenog bankarstva, zelenih finansijskih proizvoda, nameće se pitanje potrebe definisanja zelene monetarne politike. Ovo pitanje izaziva oštru debatu između onih koji su za konzervativni pristup i osuđuju ovakav pogled i na drugoj strani onih koji smatraju da je potrebna promjena mandata i uključivanje centralnih banaka u borbu protiv klimatskih promjena.

Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (EC, 2012a), član 11 predviđa da „Zahtjevi zaštite životne sredine moraju se uključiti u utvrđivanje i sprovođenje politika i aktivnosti Unije, naročito radi podsticanja održivog razvoja.“ Takođe, prema Ugovoru (član 127.1), „Glavni cilj ESCB-a je održavanje stabilnosti cijena. Ne dovodeći u pitanje cilj održavanja stabilnih cijena, ESCB podržava opšte ekonomske politike u Uniji kako bi doprinio postizanju ciljeva Unije utvrđenih članom 3 Ugovora o Evropskoj uniji“, a prema članu 3.3 Ugovora o Evropskoj uniji (EC, 2012b) „Unija radi na održivom razvoju Evrope koji počiva na uravnoteženom ekonomskom rastu i stabilnosti cijena, visoko konkurentnoj socijalnoj tržišnoj privredi, čiji je cilj puna zaposlenost i društveni napredak, kao i visok nivo zaštite i poboljšanje kvaliteta životne sredine.“ Navedeno znači da i ESCB, odnosno ECB i nacionalne centralne banke, ne dovodeći u pitanje ostvarenje osnovnog cilja - stabilnost cijena, treba da uzmu u obzir zaštitu životne sredine pri izradi i sprovođenju mjera politike. Naravno, sve u kontekstu održavanja stabilnosti cijena i finansijske stabilnosti, čime se ne ugrožava nezavisnost centralne banke. U tom smislu, odgovornost centralne banke po pitanju klimatskih promjena i zaštite životne sredine treba da se odnosi na istraživanje ovih pitanja i razmatranje klimatskih i ekoloških rizika samo u mjeri u kojoj utiču na njihov osnovni cilj.

Prema UNEP (2017), tri su vrste argumenata o ulozi centralne banke u rješavanju izazova koje nose pitanja životne sredine i održivosti. To su:

1. Argument o finansijskom i makroekonomskom riziku polazi od mandata centralne banke – očuvanje finansijske i monetarne stabilnosti. U prethodnom dijelu ovog rada predstavljen je direktan uticaj klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju i proizvodnju energije, a time i indirektan na cjenovnu stabilnost kroz uticaj na cijene hrane i energije. Klimatske promjene smanjuju vrijednost imovine i mogu dovesti do poremećaja u lancima snabdijevanja. Tranzicioni rizici dovešće u pitanje održivost pojedinih preduzeća, pa čak i industrija i indirektno uticati na finansijsku stabilnost. Jedan od načina djelovanja centralne banke može biti netržišna, nepopularna mjera, ograničavanja kredita za djelatnosti koje ugrožavaju životnu sredinu i/ili povezane djelatnosti, zatim propisivanje viših pondera rizika, subvencionisanje kamatne stope za prioritetne sektore, određivanjem niže stopa obavezne rezerve na zelenu imovinu i sl. Bitno je imati u vidu mandat i ciljeve centralne banke i voditi računa da isti ne budu suprotstavljeni.

2. Argument tržišne greške, odnosno tržišnog neuspjeha, vidi ulogu centralne banke u sprječavanju grešaka banaka. Greška banke, odnosno njen tržišni neuspjeh, koji može imati širi uticaj na ekonomiju i društvo, može biti npr. odobravanje kredita preduzećima sa intenzivnim emisijama

ugljenika. Na ovu aktivnost centralna banka može uticati promovisanjem ulaganja u održive aktivnosti zelenim instrumentima.

3. Argument o ulozi centralne banke kao kredibilnog i moćnog učesnika u ekonomiji, posebno u zemljama u razvoju, može se shvatiti kao dodatak drugom argumentu. Centralne banke mogu uticati na odluke o investiranju sredstava promovisanjem najboljih praksi održivog finansiranja. Prije svega, centralne banke treba da daju podršku i ohrabre banke da razmotre i klimatske i ekološke rizike pri odlučivanju o korišćenju svojih instrumenata. Za navedeno neophodno je objelodanjivanje finansijskih rizika povezanih sa klimom.

Centralne banke moraju imati proaktivan pristup klimatskim promjenama tj. rizicima koje nose. Bolton P. i ostali (2020), ulogu centralnih banaka nazivaju „pet C“ - doprinos koordinaciji u borbi protiv klimatskih promjena (eng. *contribute to coordination to combat climate change*). Ova uloga zahtijeva tri pristupa klimatskim promjenama: pristup „rizika“, „vremenski horizont“ i „otpornost sistema“.

U okviru pristupa „rizika“ (identifikovanje i upravljanje klimatskim rizicima) mjera koju treba da razmotre centralne banke, regulatori i drugi supervizori institucija finansijskog sektora je integracija klimatskih rizika u prudencionu regulativu i praćenje finansijske stabilnosti. Ovo podrazumijeva da prvo treba procijeniti klimatske rizike u finansijskom sistemu, razviti nove klimatske scenarije i uključiti ih u redovne stres testove. Takođe, potrebno je obezbijediti da strategije i procedure upravljanja rizicima pojedinačnih finansijskih institucija sadrže klimatske rizike, kao i da se oni objelodanjuju. Pored toga, razmatra se da se klimatski rizici integrišu u tri stuba Bazelskog okvira, s obzirom na to da se klimatski rizici smatraju ključnim pokretačima rizika za bankarski sektor.

U okviru pristupa „vremenski horizont“ (internalizacija eksternalija) mjera koju treba da razmotre centralne banke, regulatori i drugi supervizori institucija finansijskog sektora je integrisanje kriterijuma zaštite životne sredine u svoja portfolija, kao i istraživanje mogućih uticaja održivih pristupa u sprovođenju politika finansijske stabilnosti. Neke centralne banke u svojim portfolijima imaju zelene obveznice.

U okviru pristupa „otpornost sistema“ (strukturna transformacija prema inkluzivnom i niskougljeničnom globalnom ekonomskom sistemu), mjere koje treba da razmotre centralne banke, regulatori i drugi supervizori institucija finansijskog sektora su: istraživanje potencijalne reforme međunarodnog monetarnog i finansijskog sistema, zasnovane na konceptu klime i finansijske stabilnosti kao povezanih javnih dobara, kao i istraživanje zelene monetarno-fiskalne-bonitetne koordinacije (na efektivnoj donjoj granici).

Polazeći od uticaja klimatskih promjena na ekonomiju i finansijski sektor, centralne banke treba ju u okviru svog mandata razmatrati ove promjene kako bi osigurale nesmetano sprovođenje monetarne politike, čiji je osnovni cilj stabilnost cijena. Svakako, centralne banke nemaju primarnu

odgovornost u ovoj aktivnosti. Ono što zahtijeva novi pristup centralnih banaka je činjenica da su klimatski rizici dugoročni, dok su mjere koje preduzima centralna banka kratkoročne ili srednjoročne.

Polazeći od svog mandata, fokus centralne banke u ovom dijelu treba da bude na razumijevanju izvora i kanala uticaja klimatskih rizika na finansijski sistem i mjerenje i praćenje izloženosti finansijskog sistema klimi. Zatim, centralna banka uključuje klimatske rizike u postojeća stres scenarija i testiranja, a moguće je uključiti klimatske rizike u makroprudencijalne mjere zasnovane na kapitalu. U februaru 2020. godine Bazelski komitet za nadzor banaka osnovao je Radnu grupu za finansijske rizike vezane za klimu.

Centralne banke mogu biti izložene klimatskim rizicima držanjem u svojim bilansima hartija od vrijednosti koje su kupile za potrebe nekonvencionalne monetarne politike (akcije, obveznice) i imovine koja je založena kao kolateral (npr. ECB). Jedna od metoda za rješavanje klimatskih promjena kroz monetarnu politiku je tzv. zeleno kvantitativno popuštanje. Kao što je centralna banka kupovala finansijsku imovinu kako bi ubrizgala novac u ekonomiju i omogućila oporavak od krize 2008. godine, zeleno kvantitativno popuštanje podrazumijevalo bi kupovinu samo zelenih hartija od vrijednosti.

Centralne banke treba da promovišu/podržavaju principe održivih finansija i da prije svega svojim ponašanjem kao društveno odgovorne institucije doprinose tranziciji ka niskim emisijama ugljenika i trebalo bi da svoje politike i aktivnosti usklade sa neto-nula ekonomijom.

Prema Robins i ostali (2021) u cilju implementacije neto-nula centralnog bankarstva potrebno je da centralne banke: a) razviju neto-nula strategiju, sa planom aktivnosti (dugoročna očekivanja i kratkoročne akcije), b) zahtijevaju od finansijskih institucija da im dostave tranzicione neto-nula planove, c) prilagode dugoročne scenarije tako da budu usklađeni sa ciljem Pariskog sporazuma od 1,5 °C i da budu komplementarni sa kratkoročnim izgledima, d) uključe neto-nulu u okvire i operacije monetarne politike, postavljajući jasne neto-nula kriterijume za programe obezbjeđenja, refinansiranja i kupovine imovine, e) usvoje neto-nula cilj za vlastita portfolija i objave plan tranzicije u kojem je detaljno opisano kako to postići.

U nastavku je dat pregled 13 nadzornih očekivanja ECB-a (ECB, 2020):

1. Od institucija se očekuje da **razumiju** kratkoročni, srednjoročni i dugoročni uticaj klimatskih i ekoloških rizika na poslovno okruženje u kojem djeluju (makroekonomske varijable, konkurentnost, propisi, tehnologija, društvena kretanja, demografska kretanja, geopolitički trendovi), na nivou ključnih sektora, geografskih područja i proizvoda i usluga koji nude, kako bi mogle donositi utemeljene strateške i poslovne odluke.
2. Od institucija se očekuje da u **utvrđivanju i sprovođenju svoje poslovne strategije uzimaju u obzir klimatske i ekološke rizike** koji utiču na njihovo poslovno okruženje u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom periodu.

3. Od upravljačkog tijela očekuje se da pri izradi ukupne poslovne strategije, poslovnih ciljeva i okvira upravljanja rizicima institucije uzme u obzir klimatske i ekološke rizike i da ih efikasno nadzire. U skladu sa navedenim, od upravljačkog tijela očekuje se da u okviru institucije povjeri odgovornost za klimatske i ekološke rizike članu postojećeg odbora ili da osnuje poseban odbor.
4. Od institucija se očekuje da jasno uključe klimatske i ekološke rizike u svoj okvir za sklonost preuzimanju rizika. Na ovaj način, povećava se otpornost institucija na ove rizike i poboljšava upravljanje tim rizicima, na primjer „postavljanjem ograničenja na kreditiranje sektora i geografskih područja koja su visoko izložena klimatskim rizicima i rizicima životne sredine“. Institucija treba da pripremi popis rizika u skladu sa internom taksonomijom rizika. Strategija upravljanja rizicima i sklonosti preuzimanju rizika institucije treba da uzmu u obzir sve značajne rizike kojima je izložena uz navođenje ograničenja, tolerancija i pragova rizika. Znači, institucija treba da utvrdi kvantitativna mjerila za klimatske i ekološke rizike. Gdje je uticaj rizika teško izmjeriti, mogu se uključiti i odgovarajući kvalitativni kriterijumi.
5. Od institucija se očekuje da odrede ko je u okviru organizacione strukture odgovoran za upravljanje klimatskim i ekološkim rizicima u skladu s modelom koji se zasniva na tri linije odbrane.
6. Od institucija se očekuje da za potrebe internog izvještavanja podnose izvještaje sa agregatnim podacima o rizicima koji odražavaju izloženost institucija klimatskim i ekološkim rizicima kako bi upravljačkom tijelu i relevantnim pododborima omogućile donošenje utemeljenih odluka. Potrebno je podatke o klimatskim i ekološkim rizicima uključiti u okvire izvještavanja.
7. Od institucija se očekuje da uključe klimatske i ekološke rizike u svoje postojeće okvire upravljanja rizicima, da ih prate i smanjuju tokom dovoljno dugoročnog perioda, kao i da redovno provjeravaju svoja rješenja. Od institucija se očekuje da utvrde i kvantifikuju te rizike u sklopu cjelokupnog procesa osiguravanja adekvatnosti kapitala. U tom smislu, institucije mogu ograničiti finansiranje određenih (pod)sektora, država, preduzeća.
8. Od institucija se očekuje da pri upravljanju kreditnim rizikom uzimaju u obzir klimatske i ekološke rizike u svim fazama postupka odobravanja kredita, kao i da prate rizike u svojim portfolijima. Pri tome, posebnu pažnju treba posvetiti uticaju klimatskih i ekoloških rizika na rizik nastanka statusa neispunjavanja obaveza dužnika. Ove rizike treba uzeti u obzir i pri vrednovanju kolaterala.
9. Od institucija se očekuje da uzmu u obzir negativan uticaj koji bi klimatski i ekološki događaji mogli imati na kontinuitet poslovanja i mjeru u kojoj bi priroda njihovih aktivnosti mogla povećati reputacioni rizik i/ili rizik odgovornosti. Svaka institucija treba da utvrdi sve potrebne mjere zaštite kontinuiteta poslovanja. U okviru upravljanja kontinuitetom poslovanja potrebno je procijeniti uticaj fizičkih rizika na njihovo opšte poslovanje, uključujući sposobnost brzog oporavka. Neophodno je razmatrati uticaj klimatskih promjena na pružanje usluga pri procjeni kritičnih ili važnih funkcija.

10. Od institucija se očekuje da kontinuirano prate učinak klimatskih i ekoloških faktora na njihove trenutne pozicije tržišnog rizika i buduća ulaganja i da razvijaju testove otpornosti na stres koji uključuju klimatske i ekološke rizike.
11. Od institucija sa značajnim klimatskim i ekološkim rizicima očekuje se da ocjenjuju primjerenost svog testiranja otpornosti na stres radi uključivanja tih rizika u osnovne i nepovoljne scenarije.
12. Od institucija se očekuje da procijene mogu li im značajni klimatski i ekološki rizici uzrokovati neto gotovinske odlive ili iscrpiti zaštitne slojeve likvidnosti i, ako mogu, da uključe navedene faktore u upravljanje likvidnosnim rizikom i određivanje zaštitnog sloja likvidnosti.
13. Od institucija se očekuje da u svrhu svojih regulatornih objava objavljuju smislene informacije i ključna mjerila klimatskih i ekoloških rizika koja su odredile kao značajne, poštujući Smjernice za izvještavanje o nefinansijskim informacijama Evropske komisije: Dodatak za izvještavanje o informacijama povezanim s klimom.

2.3.1. Iskustva odabranih centralnih banaka

Banka Engleske je 2015. godine pratila uticaj klimatskih promjena na osiguranje da bi u kvartalnom biltenu 2017. godine objavila svoj odgovor na klimatske promjene (BE, 2017). Kao supervizor za bankarski sektor i sektor osiguranja Banka Engleske je prva centralna banka i supervizor koja je u aprilu 2019. godine postavila nadzorna očekivanja publikovanjem Izjave o nadzoru o upravljanju finansijskim rizicima vezanim za klimu (BE, 2019). Kako je navedeno u Izjavi o nadzoru, Agencija za bonitetnu regulaciju, pored fizičkih i transakcionih rizika identifikuje i treći faktor rizika - rizik odgovornosti (pravni rizik od obaveza vezanih za klimu), bitan za sektor osiguranja (nadoknada gubitka od onih za koje smatraju da su odgovorni).

Banka Engleske redovno sprovodi stres testove za procjenu otpornosti finansijskog sistema i pojedinačnih institucija i to godišnje stres testove solventnosti i dvogodišnje istraživačke scenarije. U izvještaju BE (2021) ispituje se otpornost najvećih banaka i osiguravača na fizičke i tranzicione rizike povezane s klimatskim promjenama.

Banka Engleske je uspostavila Forum za finansijske rizike u vezi s klimom, kao i Forum održivog osiguranja, a i članica je Mreže za ozelenjavanje finansijskog sistema.

Banka Francuske je centralna banka koja je predvodila stvaranje Mreže za ozelenjavanje finansijskog sistema.

U martu 2018. godine usvojila je Povelju o odgovornim ulaganjima kojom je postavila tri stuba i pet ciljeva za operacionalizaciju ove povelje. Prva je od centralnih banaka Eurosystema 2019. godine publikovala Izvještaj o odgovornoj investicionoj politici 2018, koji je publikovala i za naredne dvije godine.

Banka Francuske je pokrenula Centar za klimatske promjene i po prvi put sprovela studiju o uticaju biodiverziteta svojih investicionih portfolija.

U **Evropskoj centralnoj banci** je uspostavljen centar za klimatske promjene.

Od 2019. godine ECB uključuje klimatske rizike u kartu rizika jedinstvenog nadzornog mehanizma.

ECB je pripremila klimatski stresni test za ekonomiju na globalnom nivou (Guindos, 2021), dok će supervizorski stresni test individualnih banaka supervizija ECB-a sprovesti 2022. godine. Klimatski stres test ECB-a obuhvata period od narednih 30 godina, približno četiri miliona kompanija širom svijeta i 2 000 banaka (skoro sve monetarne finansijske institucije Eurozone). Cilj ovog stres testa je procjena izloženosti banaka Eurozone budućim klimatskim rizicima kroz analizu otpornosti njihovih klijenata u različitim klimatskim scenarijima. Problem na koji se nailazi pri izradi klimatskih stres testova jeste nedostatak podataka o emisijama ugljendioksida na nivou kompanija, klijenata finansijskih institucija. Preliminarni rezultati su pokazali da klimatske promjene utiču na rast troškova kompanija i time vjerovatnoću neizvršenja obaveza.

ECB je u julu 2021. godine predstavila akcioni plan za uključivanje pitanja povezanih sa klimatskim promjenama u svoju strategiju monetarne politike. Mjere obuhvaćene akcionim planom u skladu su sa ciljem održavanja stabilnosti cijena.

Aktivnosti će biti usmjerene na:

- **makroekonomske projekcije** (rok 2021. i 2022. godina za uvođenje tehničkih pretpostavki za predviđanja povezanih sa određivanjem cijene ugljenika i redovna procjena uticaja fiskalne politike povezanog sa klimom na osnovni scenario makroekonomskih projekcija),
- **makroekonomsko modeliranje i procjene posljedica za transmisiju monetarne politike** (u periodu 2020-2024. godine uključivanje klimatskih rizika u referentne modele ECB-a i procjena njihovog uticaja na potencijalni rast; analiza scenarija u odnosu na politike tranzicije; utvrđivanje posljedica klimatskih promjena na modele kada je riječ o transmisiji monetarne politike),
- **statističke podatke za analizu klimatskog rizika** (2021-2022. godine će se razviti novi pokazatelji koji će se postupno unaprjeđivati/razvijati tokom naredne dvije godine),
- **pojmove tržišne neutralnosti i učinka u operacijama monetarne politike** (2021. godine će se uraditi ocjena mogućih pristranosti u raspodjeli na tržištu s obzirom na tržišne neefikasnosti, kao i prednosti i nedostaci alternativnih raspodjela, a 2022. će se davati konkretni predlozi za alternativne referentne vrijednosti, posebno kada je riječ o programu kupovine hartija od vrijednosti korporativnog sektora),
- **objavljivanje informacija kao uslov za prihvatanje kolaterala i kupovinu hartija od vrijednosti** (2021-2022. godine će se donijeti uredba EU o objavljivanju informacija, koja bi na sna-

gu stupila 2022; Eurosistem će tokom ovog perioda oblikovati odgovarajuće politike i vršiti pravne i operativne pripreme, da bi naredna godina predstavljala period prilagođavanja za izdavaoce, a 2024. bi odluke bile na snazi),

- **testiranje otpornosti bilansa Eurosistema na klimatski stres** (ECB će u 2021. godine pripremiti podatke i metodologiju, 2022. godine će sprovoditi testno testiranje otpornosti na stres zasnovano na ECB-ovom testiranju otpornosti ekonomije na klimatski stres iz 2021. i nadzornom testiranju otpornosti pojedinačnih banaka na klimatski stres iz 2022, da bi 2023-2024. na osnovu testnog testiranja, uvela redovna testiranja otpornosti na klimatski stres),
- **klimatske rizike u okviru za kolateral** (2021-2022. će se preispitivati vrednovanje kolaterala i okvir za kontrolu rizika kako bi se u obzir uzeli klimatski rizici i vršiti procjena finansijskih inovacija povezanih sa održivošću okoline. 2022-2024. će se pratiti primjena vrednovanja kolaterala i okvira za kontrolu rizika, kako bi se na odgovarajući način uzimali u obzir klimatski rizici),
- **klimatske rizike u programu kupovine hartija od vrijednosti korporativnog sektora** (ECB već uzima klimatske rizike u obzir pri analizi hartija od vrijednosti u svojim portfolijima koji se drže za potrebe monetarne politike. Planirano je da se u periodu 2021-2024. sprovodi poboljšani postupak ove dubinske analize, da se u periodu 2021-2023. pripremi objavljivanje povezano sa klimatskim promjenama u odnosu na program kupovine hartija od vrijednosti korporativnog sektora, da se 2021. godine oblikuje predlog za donošenje okvira za program kupovine hartija od vrijednosti korporativnog sektora koji bi uključivao pitanja klimatskih promjena, a 2022. da se vrši prilagođavanje ovog okvira).

Kako je navedeno u Strategiji za finansiranje tranzicije prema održivoj ekonomiji (EC, 2021a), Evropska komisija je planirala da predloži izmjene Uredbe o kapitalnim zahtjevima i Direktive o kapitalnim zahtjevima kako bi se osigurala integracija rizika za održivost u sisteme banaka za upravljanje rizicima, uključujući testiranje otpornosti banaka na klimatske promjene. Pored toga, predviđena je i izmjena Direktive Solventnost II kako bi se rizici za održivost dosljedno integrisali u upravljanje rizicima osiguravača, uključujući analizu scenarija klimatskih promjena koju oni sprovode. EBA treba da procijeni kako se rizici životne sredine, socijalni i upravljački rizici mogu uključiti u tri stuba bonitetnog nadzora.

ECB je pripremila Vodič o klimatskim rizicima i rizicima životne sredine (ECB, 2020) u kojem se opisuju očekivanja kada su u pitanju upravljanje rizicima i objave.

Hrvatska narodna banka je postala članica Mreže za ozelenjavanje finansijskog sistema 14. juna 2021. godine. Platni promet, tehnološki razvoj i klimatske promjene postavljeno je kao jedno od četiri prioritetna područja istraživanja Hrvatske narodne banke (HNB, 2021a).

U aprilu 2021. godine, HNB i EBRD su organizovale *online* konferenciju *The Role of Banks in Greening Our Economies*. Ovom prilikom, guverner HNB-a⁶ uputio je poziv bankama i ostalim finansijskim institucijama da razmotre uključivanje klimatskih rizika u svoje poslovne strategije, da osnaže svoje poslovanje i povećaju otpornost prema klimatskim rizicima. Ova poruka može da se tumači kao preporuka šta bi trebalo da bude fokus uloge centralnih banaka kada su klimatske promjene u pitanju – skretanje pažnje bankama na značaj klimatskih rizika, značaj njihovog praćenja i jačanje otpornosti na ove rizike, kao i na značaj odgovornog, zelenog ulaganja.

Kako je navedeno u HNB (2021b): HNB je u 2020. godini započela razmatrati uticaj klimatskih promjena na ostvarivanje svoga cilja. Takođe, navedeno je da je 0,4% međunarodnih rezervi na kraju 2020. godine bilo uloženo u zelene obveznice.

U novembru 2021. godine, HNB donijela Klimatsku deklaraciju. U Deklaraciji je navedeno da će raditi na razvoju i sprovođenju svoje klimatske strategije, kao i da će dodijeliti odgovarajuće resurse prepoznavanju, razumijevanju i praćenju klimatskih i ekoloških rizika u različitim oblastima iz svoje nadležnosti, a posebno u oblasti finansijske stabilnosti, supervizije, istraživanja, sprovođenja monetarne politike i upravljanja međunarodnim rezervama (HNB, 2021c).

Narodna banka Srbije je postala članica Mreže za ozelenjavanje finansijskog sistema 2. jula 2021. godine. Narodna banka Srbije već nekoliko godina dio deviznih rezervi ulaže u zelene obveznice.

3. CRNA GORA I KLIMATSKE PROMJENE

Crna Gora je potpisala Pariski sporazum u aprilu 2016. godine, a ratifikacija u Skupštini Crne Gore bila je u oktobru 2017. godine. Prije potpisivanja Pariskog sporazuma Crna Gora je 1991. godine donijela Skupštinsku deklaraciju o ekološkoj državi i održivom razvoju, 2005. godine je donijela Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu⁷, 2006. godine je postala članica Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama, 2007. godine je potvrdila Kjoto protokol, a prva Nacionalna strategija održivog razvoja donijeta je 2010. godine (nova Strategija donijeta je 2016. godine). Crna Gora je 2015. godine usvojila Nacionalnu strategiju u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine i u okviru nje pripremila Namjeravani nacionalno utvrđeni doprinos za smanjenje emisija gasova staklene bašte (*Intended Nationally Determined Contribution*), kojim se obavezala da će smanjiti ove emisije za 30% do 2030. godine, u odnosu na vrijednost iz 1990. godine.

Nivo emisija gasova sa efektom staklene bašte u 2018. godini bio je 30% ispod nivoa iz 1990. godine (nivo koji bi trebalo postići do 2030). Tokom 2020. godine Crna Gora je ušla u proces revizije

⁶ Raspoloživo na: <https://www.hnb.hr/-/prilagodba-klimatskim-promjenama-nema-alternativu-1>

⁷ „Službeni list Republike Crne Gore”, br. 080/05, "Službeni list Crne Gore", br. 073/10, 040/11, 059/11, 052/16.

ciljnih vrijednosti iz Namjeravanog nacionalno utvrđenog doprinosa emisija gasova staklene bašte, sa ciljem smanjenja emisija od 35% do 2030. godine. Crna Gora još uvijek nije uključila prilagođavanje klimatskim promjenama u procese nacionalnog planiranja i planiranja u ekonomskom sektoru i u povezane okvire javnih i privatnih investicija, već se većina politika do sada skoro isključivo fokusirala na ublažavanje posljedica klimatskih promjena (UN, 2021).

U septembru 2014. godine potpisan je sporazum između UNDP-a i Uprave za statistiku sa ciljem realizacije projekta „Dvogodišnje ažuriranje izvještaja o klimatskim promjenama”. Cilj projekta je pružanje podrške Crnoj Gori u integrisanju preporuka vezanih za klimatske promjene u nacionalne i sektorske razvojne politike, a koji je dijelom započet kroz izradu Nacionalnog izvještaja o klimatskim promjenama. Crna Gora je pripremila tri Nacionalna izvještaja o klimatskim promjenama (prvi 2011). Pri izradi trećeg Izvještaja ažuriran je nacionalni Inventari gasova s efektom staklene bašte za period 1990-2017, a ažurirani su i Inventari za period 1990–2015.

Prema Agenciji za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore (2020) gasovi sa efektom staklene bašte su: ugljendioksid, metan, azot suboksid i sintetički gasovi (PFC, HFCe i SF6), a sektori iz strukture inventara gasova sa efektom staklene bašte su: 1. Energetika, 2. Industrijski procesi i upotreba proizvoda, 3. Poljoprivreda, Promjena korišćenja zemljišta i Šumarstvo i 4. Otpad. U periodu 1990-2017. sektori energetike i industrijskih procesa bilježe najveće učešće u ukupnim emisijama ugljendioksida, osim za 2011. godinu kada je struktura promijenjena u korist sektora šumarstva i upotrebe zemljišta usljed velikih požara. Učešće emisija u ukupnim emisijama ugljendioksida kretalo se: 1) iz sektora energetike od 24,75% (1995) do 70,03% (2014), 2) iz industrijskih procesa od 4,3% (1994) do 46,15% (1997), iz sektora poljoprivrede od 6,24% (2004) do 57% (2011) i 4) iz sektora otpada od 2,60% (1991) do 11,42% (2009).

Strateška dokumenta u ovoj oblasti su Strategija razvoja energetike 2014-2030, Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena 2015-2030, Strategija za smanjenje rizika od katastrofa 2018-2023, Strategija razvoja saobraćaja 2019-2035, Strategija razvoja šuma i šumarstva 2014-2023), Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore 2015-2030, Nacionalna strategija upravljanja hemikalijama 2019-2022, Strategija upravljanja otpadom 2015-2030, Strategija upravljanja vodama 2018–2035.

Zakon o efikasnom korišćenju energije⁸ donešen je u decembru 2014. godine, a Zakon o energetici⁹ 2016. godine, uz prateće pravilnike i uredbе koje obuhvataju i regulisanje pitanja obnovljivih izvora energije. Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena¹⁰ donešen je 2019. godine. Nakon donošenja ovog Zakona, donešena je i Uredba o aktivnostima odnosno djelatnostima koje emituju gasove sa efektom staklene bašte za koje se izdaje dozvola za emisiju gasova sa efek-

⁸ „Službeni list Crne Gore”, br. 057/14, 003/15, 025/19.

⁹ „Službeni list Crne Gore”, br. 005/16, 051/17, 082/20.

¹⁰ „Službeni list Crne Gore”, br. 073/19.

tom staklene bašte¹¹. Cilj donošenja Uredbe je da se ograniči djelovanje industrijskih i energetskih pogona koji štete životnoj sredini. U Uredbi je kao gas sa efektom staklene bašte prepoznat ugljen-dioksid, a kao aktivnosti/djelatnosti koje emituju ovaj gas navedene su:

1. *Djelatnost u sektoru energetike:* a) Postrojenja čija snaga prelazi 20 MW (osim postrojenja za spaljivanje opasnog i komunalnog otpada), b) Rafinerije mineralnog ulja i c) Proizvodnja koksa.
2. *Proizvodnja ili obrada gvožđa i čelika:* a) Postrojenja za pečenje i sinteriranje metalnih ruda (uključujući sulfidnu rudu), b) Postrojenja za proizvodnju sirovog gvožđa ili čelika (primarno ili sekundarno topljenje), uključujući kontinuirano livenje veće od 2,5 tona na sat.
3. *Proizvodnja i prerada obojenih metala:* a) Proizvodnja sirovih obojenih metala iz ruda, koncentrata ili sekundarnih sirovina primjenom metalurških i hemijskih procesa ili elektolitičkih procesa.
4. *Proizvodnja na bazi mineralnih sirovina:* a) Postrojenja za proizvodnju cementnog klinkera u rotacionim pećima proizvodnog kapaciteta većeg od 500 tona na dan ili za proizvodnju kreča u rotacionim pećima proizvodnog kapaciteta većeg od 50 tona na dan ili u drugim vrstama peći proizvodnog kapaciteta većeg od 50 tona na dan, b) Postrojenja za proizvodnju stakla, uključujući ona namijenjena proizvodnji staklene vune, topioničkog kapaciteta većeg od 20 tona na dan, c) Postrojenja za izradu keramičkih proizvoda pečenjem, posebno krovnog crijepa, cigle, vatrostalne cigle, pločica, kamena ili porcelana, proizvodnog kapaciteta većeg od 75 tona na dan i/ili kapaciteta peći većeg od 4 m³ i gustine materijala u peći veće od 300 kg/m³.
5. *Ostale djelatnosti:* a) Industrijska postrojenja za proizvodnju: i) papirne kaše od drveta ili drugih vlaknastih materijala; ii) papira i kartona, proizvodnog kapaciteta većeg od 20 tona na dan.

Pored toga, donešena je Uredba o supstancama koje oštećuju ozonski omotač i alternativnim supstancama.¹²

Koncept održivog razvoja Crne Gore podrazumijeva tranziciju ekonomije ka održivom korišćenju resursa, zaštiti životne sredine, smanjenju emisije gasova, očuvanju biodiverziteta, razvoju novih tehnologija i proizvodnih metoda (Ministarstvo finansija, 2017). Kao prioritetni sektori kojima je potrebna reforma koja bi doprinijela njihovom ozeljenjavanju su: saobraćaj, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj. Pored ovih sektora, glavni ciljevi vezani za održiv razvoj Crne Gore postavljeni su za šumarstvo, građevinarstvo i stanovanje.

¹¹ „Službeni list Crne Gore”, br. 008/20.

¹² „Službeni list Crne Gore”, br. 079/21.

Ministri Zapadnog Balkana su na sastanku koji je održan u Podgorici u februaru 2019. godine potpisali izjavu o posvećenosti tranziciji ka čistoj energiji. Evropskim zelenim planom od decembra 2019. godine najavljeno je donošenje Zelene agende za Zapadni Balkan (EC, 2019).

U Zagrebu je 6. maja 2020. godine održan samit lidera EU i Zapadnog Balkana na kojem je istaknuto, pored ostalog, da bi važnu ulogu trebalo dati pridruživanju regiona ciljevima EU koji se odnose na klimu u skladu s Pariskim sporazumom i unaprjeđenju Zelene agende za zapadni Balkan.

Na Samitu EU-Zapadni Balkan 2021, koji je održan početkom oktobra u Sloveniji (Brdo), istaknuto je da je u skladu sa zaključkom iz Zagreba 2020. godine, EU pripremila Ekonomsko-investicioni plan i smjernice¹³ za sprovođenje Zelene agende za Zapadni Balkan. Planom (investicioni paket za mobilizaciju skoro 30 milijardi eura za region za narednih sedam godina) se namjerava stimulirati dugoročni zeleni socio-ekonomski oporavak i konkurentnost regiona, podržati njegovu zelenu i digitalnu tranziciju i podstaknuti održivo povezivanje, regionalnu integraciju i trgovinu, čime se jača saradnja i približavanje EU, uključujući i približavanje klimatskim ciljevima EU. Istaknuto je da Zelena agenda predstavlja ključni pokretač tranzicije ka modernim, karbonski neutralnim ekonomijama koje su otporne na klimatske promjene i efikasno iskorištavaju resurse. Takođe, istaknuto je da je važno da se naponi fokusiraju na pravovremenu i efikasnu tranziciju od ugljenika kroz upotrebu goriva iz obnovljivih izvora ili goriva sa smanjenim emisijama ugljenika. Trebalo bi dati prioritet energetske sigurnosti, uključujući diversifikaciju izvora i puteva.

Boks 5 – Deklaracija iz Glazgova o šumama i korišćenju zemljišta, 2021.

Na 26. konferenciji Okvirne konvencije UN o klimatskim promjenama, održanoj u Glazgovu u novembru 2021. godine, donešena je Deklaracija iz Glazgova o šumama i korišćenju zemljišta. Cilj Deklaracije je da se okonča krčenje šuma do 2030. godine. Crna Gora je, sa više od 100 drugih zemalja, potpisala ovu deklaraciju. Potpisnice su se obavezale da će zajednički raditi na zaustavljanju gubitka šuma i degradacije zemljišta do 2030. godine uz istovremeno obezbeđivanje održivog razvoja i promovisanje inkluzivne ruralne transformacije.

Slijedi izvod iz Deklaracije.

...Ojačaćemo naša zajednička nastojanja da:

¹³ Smjernice za sprovođenje Zelene agende definišu aktivnosti u pet ključnih oblasti, kao i u Evropskom zelenom planu: a) klimatska akcija (uključujući dekarbonizaciju, energetiku i mobilnost), b) cirkularna ekonomija (sa posebnim osvrtom na otpad, recikliranje, održivu proizvodnju i efikasnu upotrebu resursa), c) biodiverzitet (čiji je cilj zaštita i obnavljanje prirodnog bogatstva regiona), d) borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta i e) održiva ruralna područja i lanci za proizvodnju hrane. Za svaku od pet oblasti smjernice donose najvažnije inicijative (EC, 2020c).

- I Konzerviramo šume i druge ekosisteme na zemlji i ubrzamo njihovu obnovu;*
- II Olakšamo politike trgovine i razvoja, na međunarodnom i domaćem nivou, koje promovišu održivi razvoj i održivu proizvodnju i potrošnju robe, a koje su od uzajamne koristi za države i koje ne vode ka deforestaciji i degradaciji zemljišta;*
- III Smanjimo vulnerabilnost, gradimo otpornost i poboljšamo uslove za život u ruralnim područjima, i kroz osnaživanje zajednica, razvoj profitabilne, održive poljoprivrede i priznavanje višestrukih vrijednosti šuma, priznajući prava autohtonih naroda, kao i lokalnih zajednica u skladu sa svim odgovarajućim relevantnim domaćim zakonima i međunarodnim instrumentima;*
- IV Implementiramo, i ako je potrebno, ponovo osmislimo poljoprivredne politike i programe da podstaknemo održivu poljoprivredu, promoviramo bezbjednost hrane i doprinesemo dobru životne sredine;*
- V Ponovo potvrdimo međunarodne finansijske obaveze i značajno povećamo sredstva i investicije iz širokog niza različitih javnih i privatnih izvoda, a da u isto vrijeme poboljšamo njihovu djelotvornost i dostupnost kako bismo obezbijedili održivu poljoprivredu, održivo upravljanje šumama, konzervaciju i oporavak šuma i podršku autohtonim narodima i lokalnim zajednicama;*
- VI Pomognemo usklađivanje finansijskih tokova sa međunarodnim ciljevima kako bismo zaustavili i obrnuli trend gubitka i degradacije šuma, u isto vrijeme obezbjeđujući da postoje snažne politike i sistemi koji će ubrzati prelazak na ekonomiju koja je otporna i unaprijediti ciljeve vezane šume, održivo korišćenje zemljišta, biodiverzitet i klimu.*

Pitanje klimatskih promjena i usklađivanje sa zahtjevima EU u ovoj oblasti razmatra se u pregovaračkom poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene. Sedmo mjerilo za privremeno zatvaranje pregovora Crne Gore sa EU u pregovaračkom poglavlju 27 glasi: „Crna Gora nastavlja svoje usklađivanje s pravnom tekovinom EU, posebno usvajanjem zakona o funkcionisanju Evropskog sistema trgovanja emisijama (EU ETS), u skladu sa EU ETS Direktivom 2003/87/EZ i njenim uzastopnim amandmanima. Crna Gora se dalje usklađuje sa relevantnim podzakonskim aktima o monitoringu i izvještavanju, akreditaciji i verifikaciji, registru Unije, besplatnoj dodjeli i aukciji. Crna Gora osigurava da postoji odgovarajući okvir za implementaciju EU ETS-a u cijelosti u pogledu praćenja, izvještavanja i provjere emisija gasova staklene bašte.“ (EK, 2018a). Nakon što je u maju 2020. godine Crna Gora prihvatila Novu metodologiju pristupanja za Crnu Goru i Srbiju, Evropska komisija je u martu 2021. godine predstavila prvi put konkretnije smjernice za primjenu ove metodologije. Prema novoj metodologiji, pregovaračka poglavlja su objedinjena u šest tematskih cjelina, odnosno klastera. Pregovaračko poglavlje 27 je u klasteru Zelena agenda i održiva povezanost, gdje su i pregovaračka poglavlja 14 - Saobraćajna politika, 15 – Energetika i 21 – Transevropske mreže.

U Nacionalnoj strategiji održivog razvoja do 2030. godine, u dijelu koji se odnosi na uvođenje zelene ekonomije, sa ciljem povećanja nivoa konkurentnosti crnogorske ekonomije za održivi razvoj i

zeleni radna mjesta, kao jedna od mjera definisano je „pokretanje i realizacija stimulativnih programa finansiranja radi omogućavanja bolje raspoloživosti, dostupnosti i pristupa finansijama za preduzetnike i mala i srednja preduzeća, posebno za inovativna i izvezna orjentisana preduzeća”, a kao podmjera navedeno je „stvaranje preduslova za razvoj zelenog bankarstva i to kroz:

- rad s bankarskim službama u promovisanju tržišnih potencijala zelenog preduzetništva,
- partnerstvo i podjelu rizika javne preduzetničke infrastrukture i banaka,
- obezbjeđivanje sredstava za prefinansiranje projekata za koje postoji mogućnost podrške iz pretpristupnih fondova EU,
- javnu afirmaciju društveno odgovornog ponašanja zelenih banaka.“

Za dalji napredak Crne Gore u ovoj oblasti potrebno je uključivanje ekoloških i klimatskih rizika u makroekonomsko upravljanje, izradu makro modela koji uključuje prioritete iz ove oblasti, praćenje preporuka i zahtjeva EU u ovoj oblasti, postavljenih standarda i preporuka sadržanih u okvirima, politikama, smjernicama održivosti životne sredine i socijalnih pitanja međunarodnih finansijskih institucija i finansijskih inicijativa. Fabris (2021) kao dio preporuka za ispunjenje ovih zahtjeva navodi: postojanje funkcionalnog registra zagađivača, proširenje mreže zaštićenih područja, pripremu nacionalne klasifikacije staništa¹⁴, zaustavljanje neplanske gradnje i dalje degradacije prostora.

3.1. Klimatske promjene i bankarski sistem Crne Gore

Centralna banka Crne Gore promovise i primjenjuje deset principa Globalnog dogovora UN iz oblasti zaštite ljudskih i radnih prava, zaštite životne sredine i borbe protiv korupcije. Dogovor u oblasti zaštite životne sredine obuhvata tri principa, a Centralna banka Crne Gore kao poslovni subjekt: odgovorno pristupa životnoj sredini (princip 7), promovise projekte koji štite životnu sredinu (princip 8) i učestvuju u razvoju tehnologije koja ne nanosi štetu životnoj sredini (princip 9). U tom smislu, sprovodi aktivnosti kao što su odvoženje papira u reciklažni centar i podizanja svijesti u ovoj oblasti.

U Nacionalnoj strategiji održivog razvoja do 2030. godine (Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2016), u dijelu koji se odnosi na unaprjeđenje sistema upravljanja za održivi razvoj kao odgovorna institucija prepoznata je i Centralna banka Crne Gore. Glavni cilj za 2030. godinu je da bude „razvijeno zeleno bankarstvo, povećan broj kreditnih linija pod povoljnim uslovima kompanijama koje su aktivne u sektoru energetske efikasnosti, upravljanju otpadom i sl., kompanijama koje proizvode ekološki dizajnirane proizvode, fizičkim licima koja kupuju hibridne automobile, far-

¹⁴ Za raspoznavanje i klasifikaciju staništa koriste se različiti evropski standardni sistemi. Agencija za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore izdala je „Priručnik za identifikaciju tipova staništa Crne Gore od značaja za EU, s određenim glavnim indikatorskim vrstama“ (dostupno na: Prirodnjački muzej Crne Gore).

merima koji proizvode organske proizvode.“ Za postizanje ovog cilja potrebno je postojanje regulatornog okvira povoljnog za investicije u zelenu ekonomiju.

Ovim dokumentom, u nacionalni sistem mjerenja održivosti razvoja Crne Gore uvedeni su indikatori održivog razvoja sa UN liste. Od 241 indikatora održivog razvoja Statističke komisije Ujedinjenih nacija, Centralna banka Crne Gore, kao proizvođač zvanične statistike treba da pripremi sedam indikatora.

Raspoloživost ovih indikatora ocijenjena je na sljedeći način:

- Indikator koji se *u potpunosti prati* (prema nazivu i sadržaju) 1 indikator.
Indikator SDG8.10.1 - Broj filijala poslovnih banaka i bankomata na 100.000 odraslih osoba
- Indikatori koji se *djelimično prati* (za koje postoji alternativa prema sadržaju) 1 indikator.
Indikator SDG17.3.2 (sa Ministarstvom finansija i socijalnog staranja) - Iznos doznaka (u američkim dolarima) kao udio ukupnog BDP-a
- Indikatori čije se uvođenje *planira* do 2018. godine 0 indikatora.
- Indikatori koje je *potrebno uvesti* u periodu 2018-2024. godine 5 indikatora i to dva indikatora u periodu 2018-2020, jedan indikator u periodu 2020-2022. i dva indikatora u periodu 2022-2024. godine.

To su:

- Indikator SDG8.10.2 Udio odraslih osoba (15 godina i stariji) koje imaju račun u banci ili drugoj finansijskoj instituciji ili kod mobilnog pružaoca platnih usluga
- Indikator SDG10.b.1 Ukupni tok resursa za razvoj, po primaocu i zemljama donatorima i vrsti toka (npr. zvanična razvojna pomoć, strane direktne investicije i drugi tokovi)
- Indikator SDG10.c.1 Troškovi slanja doznaka kao udio doznačenog iznosa
- Indikator SDG17.3.1 Strane direktne investicije (SDI), zvanična razvojna pomoć i Saradnja jug-jug kao udio u ukupnom domaćem budžetu
- Indikator SDG17.4.1 Servisiranje duga kao udio izvoza roba i usluga

Od pet navedenih indikatora, Indikator SDG8.10.2 Centralna banka već proizvodi.

Indikator SDG17.4.1 Centralna banka Crne Gore može proizvesti (CBCG raspolaže sa podatkom o otplati glavnice i kamate u novcu kroz bankarski sistem (ITRS). Takođe, izvještaj za trgovinske kredite (pravna lica) je u testnoj fazi, te na osnovu ovih izvještaja mogu se obezbijediti podaci o otplati trgovinskih kredita i avansa).

Za Indikator SDG10.b.1 Centralna banka Crne Gore raspolaže podacima o stranim direktnim investicijama, ali od podataka o pomoći i poklonima javnom sektoru raspolaže samo podacima koji se evidentiraju kroz ITRS. Ministarstvo vanjskih poslova je potencijalni izvor za ovaj indikator.

Za Indikator SDG10.c.1 Centralna banka raspolaže podacima o prilivima i odlivima po osnovu doznaka, ali nema pristup troškovima slanja doznaka.

Za Indikator SDG17.3.1 Centralna banka Crne Gore raspolaže podacima o stranim direktnim investicijama, a što se tiče podataka o pomoći i poklonima javnom sektoru raspolaže samo podacima koji se evidentiraju kroz ITRS.

Za Indikator SDG17.4.1 Centralna banka Crne Gore raspolaže podatkom o otplati glavnice i kamate u novcu kroz bankarski sistem (ITRS). Takođe, izvještaj za trgovinske kredite (pravna lica) je u testnoj fazi te na osnovu ovih izvještaja može obezbijediti podatak o otplati trgovinskih kredita i avansa.

Centralna banka Crne Gore kontinuirano prati razvoj aktivnosti na međunarodnom nivou i nivou Evrope kada je u pitanju suočavanje sa klimatskim rizicima. Takođe, prati iskustva i istraživanja MMF-a na ovom polju, Evropske komisije, Evropske centralne banke, drugih centralnih banaka i drugih međunarodnih institucija. Mogući model upravljanja klimatskim rizicima u Centralnoj banci razvijen je u radu Fabrisa (2020).

Centralna banka sprovela je istraživanje o uticaju klimatskih i ekoloških rizika na poslovanje banaka (prilog 6). Rezultati istraživanja su predstavljeni u narednom dijelu ove studije, koji se odnosi na aktivnosti koje banke u Crnoj Gori sprovode u ovoj oblasti.

Banke u Crnoj Gori

Svaka banka treba da procjenjuje klimatske rizike, da ih prati, njima upravlja i o njima izvještava. Bitno je identifikovati sve izloženosti ovom riziku.

Banke ne mogu za klimatske rizike u potpunosti iskoristiti postojeću arhitekturu upravljanja rizicima. Ovo proizilazi iz činjenice da se klimatski rizici ostvaruju u dužem vremenskom periodu, što zahtijeva produženje perioda strateškog planiranja banaka (period duži od pet godina).

Kako ističe Elderson (2021), banke više ne mogu samo da se izjasne o namjeri da usklade svoje aktivnosti sa Pariskim sporazumom do 2050. godine, već moraju da izvrše strukturne promjene u svom načinu poslovanja kako bi bile sigurne da zaista ostvaruju taj cilj i da izbjegnu nagomilavanje rizika za njih i cijeli finansijski sistem. Klimatski rizici treba da budu dio strategije za upravljanje rizicima banke i poslovnog modela, čija se otpornost na ove rizike razmatra u kratkom, srednjem i dugom roku. Svoje strateške ciljeve banka treba da postavi i u odnosu na klimatske promjene. U tom smislu, banka treba da koristi analizu scenarija koji uključuje klimatske rizike,

a koja je važna za razumijevanje stepena izloženosti klimatskom riziku. Svaka banka treba da razmotri mogućnost ponude zelenih proizvoda i usluga. Bitno je uspostavljanje komunikacije banke sa klijentima u cilju realizacije njihovih klimatskih ciljeva. Ponuda proizvoda treba da je usklađena sa strategijom klimatskih promjena.

Banke u Crnoj Gori učestvuju u projektima koji se tiču ulaganja u oblasti zelene ekonomije. Tako tri banke učestvuju u finansijskom posredovanju u realizaciji nove faze programa „Energetski efikasan dom” Ministarstva kapitalnih investicija Crne Gore, koji je pokrenut u julu 2021. godine. Ovim programom Ministarstvo kapitalnih investicija obezbjeđuje beskamatni kredit za domaćinstva za kupovinu i ugradnju sistema za grijanje na biomasu (pelet i briket), visokoefikasnih toplotnih pumpi za grijanje objekta, split i multisplit sistema za grijanje/hlađenje objekta, izvođenje radova na ugradnji termoizolacije na fasadi stambenog objekta i za ugradnju energetski efikasne fasadne stolarije. Za realizaciju programa opredijeljeno je 200.000 eura iz budžeta. Ministarstvo kapitalnih investicija će subvencionisati troškove kamate i obrade kredita za cjelokupan period otplate kredita. Građani mogu da podignu beskamatni kredit u iznosu do 10.000 eura, sa maksimalnim periodom otplate do šest godina, uz opredjeljenje za jednu ili više mjera energetske efikasnosti u okviru programa.

Pored toga, jedna banka učestvuje u realizaciji programa EBRD-a (finansiranje putem GEF-a¹⁵ u Crnoj Gori) kojim je predviđeno finansiranje na tržištima Zapadnog Balkana - Albaniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Kosovu, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji. Kreditna linija od dva miliona eura usmjerava se za dalje kreditiranje domaćinstava u cilju povećanja energetske efikasnosti.

Koliko je bitno ulaganje u povećanje energetske efikasnosti građevinskih objekata govori podatak da se na ovaj sektor odnosi 34% cjelokupne potrošnje energije u Crnoj Gori, zajedno sa sektorom transporta.

U strukturi kredita banaka rezidentnim pravnim licima i preduzetnicima po djelatnostima, najveće učešće bilježi djelatnosti *Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikla* (25,1% na kraju jula 2021. godine) i *Usluge pružanja smještaja i ishrane* (16,7% na kraju jula 2021. godine).

Najveće učešće kredita za djelatnosti koje mogu da bude izložene fizičkim klimatskim rizicima, pored turizma (*Usluge pružanja smještaja i ishrane*), bilježi *Građevinarstvo* (11,9% na kraju jula 2021. godine). Ukupno je za djelatnost *Građevinarstvo* i djelatnost *Poslovanje nekretninama* odobreno 13,3% ukupnih kredita na kraju jula 2021. godine.

Za djelatnosti *Vađenje ruda i kamena*, *Prerađivačka industrija* i *Snabdijevanje električnom energijom*, kao najizloženijim tranzicionim klimatskim rizicima, ukupno je odobreno 8,3% kredita na nivou sistema.

¹⁵ GEF program obezbjeđuje finansijska sredstva za podržavanje ulaganja u oblasti zelene ekonomije u stambenom sektoru kroz partnerske finansijske institucije.

Pored navedenog, neznatno je učešće kredita za djelatnost *Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo* (1,9% na kraju jula 2021. godine) i *Saobraćaj i skladištenje* (3,2% na kraju jula 2021. godine).

Posmatrano prema namjeni, poslije gotovinskih, nenamjenskih kredita (21,6%) i kredita za likvidnost (20,6%), najveće učešće bilježe stambeni krediti (14,4%) na kraju jula 2021. godine.

U strukturi depozita kod banaka rezidentnih pravnih lica i preduzetnika po djelatnostima, najveće učešće bilježi djelatnosti *Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikla* (15,6% na kraju jula 2021. godine) i *Snabdijevanje električnom energijom* (12% na kraju jula 2021. godine).

Najveće učešće depozita za djelatnosti koje mogu da bude izložene fizičkim klimatskim rizicima, pored turizma (*Usluge pružanja smještaja i ishrane*, 3,9% na kraju jula 2021), bilježi i *Građevinarstvo* (7,7% na kraju jula 2021. godine). Ukupno je za djelatnost *Građevinarstvo* i djelatnost *Poslovanje nekretninama* položeno 13,3% ukupnih depozita na kraju jula 2021. godine.

Od djelatnosti *Vađenje ruda i kamena, Prerađivačka industrija* i *Snabdijevanje električnom energijom*, kao najizloženijim tranzicionim klimatskim rizicima, ukupno je položeno 17,7% depozita na nivou sistema.

Pored navedenog, neznatno je učešće depozita od djelatnost *Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo* (0,27% na kraju jula 2021. godine) i *Saobraćaj i skladištenje* (4,9% na kraju jula 2021. godine).

Centralna banka Crne Gore je sprovela istraživanje o uticaju klimatskih i ekoloških rizika na poslovanje banaka (prilog 6).

Istraživanje je pokazalo da banke smatraju da bankarski sektor ima ključnu ulogu u borbi protiv klimatskih promjena, ali i da će dešavanja uzrokovana klimatskim promjenama imati uticaj na **bankarski sektor** na agregatnom nivou u Crnoj Gori, pri čemu više banaka smatra da će taj uticaj biti značajan. Istovremeno, nijedna banka ne smatra da ova dešavanja neće uticati na njihovo poslovanje, međutim i pored ovakvog mišljenja, većina banaka nije procijenila svoju izloženost prema klimatskim promjenama. Tačnije, samo dvije banke su uradile ovu procjenu, pri čemu jedna banka ima Okvir za upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima, dok je kod tri banke ovaj postupak u toku. Kao razlog zašto nijesu izvršene ove procjene banke navode neizvjesnost i nedostatak podataka, kao i rezultate preliminarnih procjena koji su ukazali da nema veće izloženosti banke. Tri banke u okviru svoje poslovne strategije imaju i strategiju vezanu za klimatske promjene, dok je kod dvije banke priprema ove strategije u toku.

Matične banke dviju banaka koje posluju u Crnoj Gori su potpisnice Principa odgovornog bankarstva, dok je kod jedne banke ovaj proces u toku. Dvije banke primjenjuju principe upravljanja ekološkim i socijalnim rizicima pri ulaganjima, dok još dvije banke rade na usvajanju i primjeni ovih principa.

Dvije banke analiziraju i procjenjuju izloženost **portfolija** prema klimatskim rizicima, ovaj proces kod tri banke je u toku, dok jedna banka ove procjene radi kroz pripremu za sprovođenje stres testova koji uključuju klimatske rizike. Kao sektor sa najvišim fizičkim/tranzicionim rizikom od klimatskih promjena banke izdvajaju energetiku, a zatim poljoprivredu, saobraćaj i turizam.

Ulogu bankarskog sektora u procesu tranzicije ka ekonomiji sa nižim emisijama ugljenika banke vide u povoljnom finansiranju projekata zelene i održive ekonomije. Sve banke vide mogućnosti u ponudi zelenih finansijskih proizvoda i usluga za svoju banku. Mogućnosti vide u finansiranju projekata obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti, u kreditiranju čistih tehnologija, poljoprivredne proizvodnje. Većina banaka nema u svojoj ponudi neki zeleni proizvod. Banke koje imaju ovaj proizvod navode da su to krediti za poboljšanje energetske efikasnosti. Više je banaka koje u postupku dodjele kredita ne uzimaju u obzir klimatske rizike, ali pojedine banke pripremaju potrebne procedure i politike ili imaju već utvrđeno koje projekte ne finansiraju zbog uticaja na životnu sredinu.

U narednom periodu Centralna banka Crne Gore treba da:

- Sprovede aktivnosti potrebne za članstvo u međunarodnim organizacijama koje se bave klimatskim promjenama i ozelenjavanjem finansijskog sistema, poput NGFS-a, Mreže održivog bankarskog finansiranja¹⁶ i dr., i pokaže usmjerenost ka ozelenjavanju finansijskog sistema i posvećenost upravljanju klimatskim rizicima,
- Radi na podizanju svijesti o značaju praćenja klimatskih i ekoloških rizika u dijelu iz svoje nadležnosti i da podržava principe održivih finansija,
- Procijeni izloženost klimatskim rizicima u bankama i ostalim finansijskim institucija za koje je supervizor,
- Pripremi smjernice bankama i ostalim finansijskim institucijama o ulaganjima u održive djelatnosti/sektore, kao i o odgovarajućem rukovođenju, strategiji i upravljanju klimatskim rizicima, koje će sadržati važeće međunarodne/evropske/nacionalne propise u ovoj oblasti (Informacija o klasifikaciji održivih djelatnosti/sektora crnogorske ekonomije),
- Definiše ključne indikatore za praćenje izloženosti klimatskim i ekološkim rizicima,
- Integriše održivost u propise iz svoje nadležnosti (prudenciona regulativa i praćenje finansijske stabilnosti),
- Integriše održivost i klimatske i ekološke rizike u svoje politike i strategije i na taj način ih uskladi sa ciljevima održivog razvoja,
- Pripremi internu informaciju o svojim aktivnostima koje doprinose emisiji gasova sa efektom staklene bašte/usvajanje rješenja za energetske efikasnost, sa ciljem objelodanjivanja informacije o svom načinu rada vezano za klimatske i ekološke rizike.

¹⁶ SBFN - Sustainable Banking Finance Network.

Banke treba da:

- Analiziraju izloženost svog portfolija klimatskim i ekološkim rizicima,
- Pripreme plan za smanjenje izloženosti klimatskim i ekološkim rizicima tj. plan tranzicije ka portfoliju sa nultom stopom emisije gasova sa efektom staklene bašte. Fokus planova bi trebalo da bude na kraće periode od 2050. godine, na srednje tačke u vremenu kao npr. 2025, 2030, 2035, 2040, kao što predlaže Elderson (2021),
- Integriše održivost i klimatske i ekološke rizike u svoje politike i strategije i na taj način ih uskladi sa ciljevima održivog razvoja, s tim da treba da razviju procedure rada pri upravljanju ovim rizicima i njihovoj kontroli,
- Definišu ključne indikatore i reper za praćenje i upravljanje svojim portfoliom u pogledu izloženosti djelatnostima/sektorima sa visokim klimatskim rizikom (npr. 25% portfolija),
- Uvode zelene proizvode,
- Održavaju komunikaciju sa klijentima u cilju realizacije klimatskih ciljeva.

4. ZAKLJUČAK

Ekstremni vremenski događaji, poput hladnih frontova, požara, poplava, toplotnih talasa, oluja, dovode do gubitka ljudskih života, oštećenja ekosistema, uništavanja imovine i finansijskih gubitaka na globalnom nivou. Procjenjuje se da bi, na globalnom nivou, nesmanjenje klimatskih promjena dovelo do velikih troškova i pada produktivnosti rada, negativno bi se odrazilo na društveno blagostanje, ekonomski razvoj i finansijsku stabilnost. Kako bi se ovakav scenario spriječio sprovode se kontinuirane akcije. Glavni cilj je da se značajno smanji emisija gasova sa efektom staklene bašte (dekarbonizacijom ekonomija širom svijeta), kao i da se prilagodi uticajima klimatskih promjena (proizvodnje, potrošnje, lanaca snabdijevanje, životnih navika...).

Za aktivnosti koje se sprovode sa ciljem smanjenja, prilagođavanja i zaustavljanja uticaja klimatskih promjena kroz organizovane globalne finansijske inicijative izdvajaju se velika finansijska sredstva. Realizacija ovih ciljeva zahtijeva značajna ulaganja do 2050. godine, najmanje 60 biliona dolara¹⁷, i to 35 biliona dolara za dekarbonizaciju svjetskog energetskog sistema, 15 biliona dolara za prilagođavanje infrastrukture i dva biliona dolara za reorganizaciju globalne upotrebe zemljišta (zadovoljenje potreba za poljoprivrednim proizvodima i zaustavljanje krčenja tropskih šuma). Na Konferenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama, održanoj u Glazgovu u novembru 2021. godine, istaknuto je da je, na globalnom nivou, do 328 miliona dolara finansiranja posvećeno podršci širenju akcija za smanjenje emisija metana. Na ovoj konferenciji dogovo-

¹⁷ Izvor: <https://www.unepfi.org/climate-change/climate-change/>

reno je globalno smanjenje emisije metana za najmanje 30% do kraja ove decenije u poređenju sa nivoima iz 2020. godine.

Cilj ove studije je da ispita uticaj aktivnosti, u njoj predstavljenih i sistematizovanih, a koje se sprovode na globalnom nivou, na finansijski sistem, posebno bankarski sistem u Crnoj Gori, koja spada u grupu država osjetljivih na klimatske promjene.

Polazeći od uticaja koji klimatske promjene imaju na sadašnje i buduće generacije vodeći ekonomisti ih tumače kao najveći tržišni neuspjeh u istoriji čovječanstva, a zbog rizika koji nose predstavljaju jedan od najvećih izazova sa kojim se svijet suočava. Posljednji izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma upravo ukazuje na značaj praćenja ovih rizika, borbe za smanjivanje faktora koji utiču na njih i za jačanje otpornosti na ove rizike. Naime, Svjetski ekonomski forum (WEF, 2021), kao najveći rizik za 2021. godinu, prema globalnom uticaju, ističe rizik neuspjeha u klimatskim akcijama (nakon rizika zaraznih bolesti), a na četvrtom, petom i šestom mjestu nalaze se: rizik narušavanja biodiverziteta, rizik krize prirodnih resursa i rizik štete koju ljudi naprave prema životnoj sredini, dok se rizik ekstremnih vremenskih prilika nalazi na osmom mjestu.

Dakle, među prvih deset najvećih globalnih rizika, pet se odnose na rizike vezane za ekologiju, odnosno životnu sredinu.

Prema uticaju na egzistenciju, prva tri mjesta zauzimaju: rizici ekstremnih vremenskih prilika, neuspjeh u klimatskim akcijama i rizik šteta koju ljudi naprave prema životnoj sredini. Kao treći najveći globalni kratkoročni rizik (do dvije godine) za 2021. godinu ističe rizik ekstremnih vremenskih prilika (nakon rizika zaraznih bolesti i rizika krize egzistencije), dok u dugom roku (pet do deset godina) na trećem mjestu nalazi rizik gubitka biodiverziteta. U istom izvještaju, ekonomski rizici su istaknuti u vremenskom okviru od tri do pet godina.

Za potpuno razumijevanje makroekonomije neophodno je i razmatranje klimatskih promjena i njihovih efekata na ekonomiju. Analiza fizičkih i tranzicionih rizika mora se uključiti u makroekonomsko upravljanje. Primjena makroekonomskih politika prilagođenih klimi podrazumijeva: a) razvoj makro modela na nacionalnom nivou (analiza i makroprojekcije) koji uključuje klimatske prioritete, radi procjene uticaja šokova klime i klimatske politike na makroekonomske rezultate i fiskalnu održivost, b) osmišljavanje fiskalno održivih klimatskih strategija i c) povezivanje reformi poreza na životnu sredinu sa javnim ulaganjima u prilagođavanje i mjere za održavanje fiskalnog prostora i ublažavanje ograničenja zaduživanja. Pored toga, potrebno je d) integrisanje klimatskog planiranja u nacionalne budžete i okvire rashoda, kako bi se obezbijedila odgovarajuća budžetska podrška za klimatske akcije, optimiziranje ukupne raspodjele javnih resursa i otključavanje privatnih finansijskih tokova, kao i e) ugrađivanje klimatskih ciljeva u propise i podsticaje finansijskog sektora, tako da je sektor otporan i na uticaje klimatskih promjena i na rizike tranzicije sa niskim emisijama ugljenika, i na mobilizaciju finansiranja za klimatske akcije (World Bank Group, 2021).

Klimatske promjene utiču na finansijski sistem kroz djelovanje na realni sektor i prenošenje fizičkih i tranzicionih klimatskih rizika na finansijske rizike. Ovi finansijski rizici, uzrokovani klimatskim rizicima, zahtijevaju strateški pristup njihovom upravljanju zbog sljedećih karakteristika: a) Dalekosežnost po širini i veličini (relevantnost za više djelatnosti, sektora i geografskih područja; potencijalno je nelinearan, povezan i nepovratan), b) Neizvjesnost i produženi vremenski horizonti, c) Predvidiva priroda (izvjesna je manifestacija finansijskog rizika iz neke kombinacije fizičkih i tranzicionih faktora rizika), d) Zavisnost od kratkoročnih akcija (BE, 2019). Samim tim, klimatske promjene postaju strateški prioritet centralnih banaka. Relevantnost ovog pitanja za centralne banke postavljena je činjenicom da klimatske promjene predstavljaju prijetnju za stabilnost i sigurnost banaka, time i prijetnju za stabilnosti šireg finansijskog sistema, a misija centralnih banaka je očuvanje monetarne i finansijske stabilnosti. Studija ukazuje da (ne) djelovanje centralne banke i drugih supervizora institucija finansijskog sektora ima uticaj na tržišna očekivanja i ponašanje na finansijskim tržištima – na odluke institucija finansijskog tržišta, na smjer kretanja kapitala i, konačno, održavanje aktivnosti koje doprinose smanjenju emisije gasova sa efektom staklene bašte.

Banke su aktivni učesnici u finansiranju projekata zelene ekonomije, u tom smislu, odgovorno bankarstvo i njegova regulativa su od velikog značaja. Banke treba da razumiju trenutne i buduće uticaje fizičkih i tranzicionih faktora klimatskih rizika na svoje klijente, druge ugovorne strane i organizacije u koje (mogu da) investiraju i procijene finansijske rizike uzrokovane klimatskim promjenama, da prate svoju izloženost ovim rizicima i upravljaju njima. Za navedeno je neophodno identifikovanje sektora koji su najizloženiji klimatskim rizicima, s tog aspekta analizirati portolio, što zahtijeva objelodanjivanje relevantnih, kvalitetnih podataka/informacija o trenutnoj izloženosti, kao i trenutnim i budućim aktivnostima navedenih lica na polju smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte. Zatim je potrebno procijeniti svoju izloženost prema identifikovanim osjetljivim sektorima i to kratkoročnu (u okviru postojećeg horizonta poslovnog planiranja) i dugoročnu izloženost i razvijati svoju otpornost na klimatske rizike. U tom smislu, potrebno je razmotriti korišćenje mogućnosti koje klimatske promjene nose.

Polazeći od značaja koji finansijski sistem ima u borbi sa klimatskim promjenama i značaja zajedničkog djelovanja na globalnom nivou se obezbjeđuju neophodne smjernice, preporuke, utvrđuju principi i okviri integrisanja klimatskih faktora u aktivnostima koje sprovode institucije finansijskog sektora, čime se pokazuje kolektivna posvećenost klimatskim akcijama. Iako nije bilo jasno djelovanje supervizora institucija finansijskog sektora na aktivnosti koje su primarno u nadležnosti vlada država, zaključeno je da su aktivnosti ovih supervizora definisane kroz globalne finansijske inicijative u skladu sa njihovim mandatima – očuvanje finansijske stabilnosti.

U Crnoj Gori, koja je veoma izložena klimatskim uticajima (suše, poplave...), sprovode se značajne aktivnosti na makro nivou koje se odnose na smanjenje i zaustavljanje uticaja klimatskih promjena i na jačanje otpornosti države. Donešena su relevantna strateška dokumenta i regulativa, a pitanje zaštite životne sredine i klimatskih promjena i usklađivanje sa EU zahtjevima u ovoj oblasti razmatra se u okviru pregovaračkog poglavlja 27 – Životna sredina i klimatske promjene.

Napredak Crne Gore u ovoj oblasti zahtijeva posvećenost i zajedničku akciju fiskalnog, finansijskog i realnog sektora kroz praćenje i ispunjenje zahtjeva i standarda EU, međunarodnih insitucija, finansijskih inicijativa u oblasti zaštite životne sredine i prilagođavanja/zaštite od negativnih efekata klimatskih promjena.

Međutim, neophodan je aktivniji pristup na mikro nivou, nivou pojedinačnih institucija, kako u realnom, tako i u finansijskom sektoru. Primarno, potrebno je da privredna društva razmotre svoju izoženost i zavisnost od klimatskih prilika (lokacija, fizička imovina, lanci snabdijevanja, tržište...) i objelodane podatke o svojoj izloženosti klimatskim i ekološkim rizicima i mjerama koje preduzimaju na tom polju. Zatim, treba da razumiju koja sve ulaganja zahtijeva potreba za prilagođavanjem promjenama, ali i mogućnosti koje im promjene mogu pružiti.

Pitanje ekološke održivosti potrebno je uključiti u sektorske strategije, kreirati nedostajuće ekološke pokazatelje, ojačati institucionalne kapacitete i poštovanje zakona u praksi, kao i uspostaviti čvrstu komunikaciju nadležnih institucija sa privrednim subjektima po pitanju njihovog aktivnog učešća, prije svega, u promovisanju održivog razvoja (Fabris, 2021).

Centralna banka Crne Gore je sprovela istraživanje o uticaju klimatskih i ekoloških rizika na poslovanje banaka. Banke u Crnoj Gori smatraju da mogu imati značajnu ulogu u prilagođavanju/borbi protiv klimatskih promjena u Crnoj Gori, ali i da klimatske promjene mogu imati značajan uticaj na njihovo poslovanje. I pored toga, većina banaka ne prati svoju izloženost klimatskim i ekološkim rizicima, nema pripremljene odgovarajuće politike i procedure, i ne analiziraju ove rizike prilikom odobravanja kredita, ali imaju u ponudi zeleni proizvod i to kredite za energetske efikasnost.

Centralna banka Crne Gore treba da procijeni izloženost institucija iz svoje nadležnosti ekološkim i klimatskim rizicima, da im pruži smjernice o upravljanju ovim rizicima i ističe važnost objelodanjivanja podataka od strane njihovih klijenata i njih samih. Banke i druge finansijske institucije treba da održavaju komunikaciju sa svojim klijentima i kupcima (ulagačima, dobavljačima, zajmoprimcima...) kako bi procijenili svoju izloženost ovim rizicima, ali i podstakli dobre prakse i motivisali ih za ulaganja u održive projekte. Treba da klimatske i ekološke rizike uključe u svoje poslovne strategije i okvire upravljanjem rizicima.

LITERATURA

1. Agencija za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore. 2020. *Informacija o stanju životne sredine*. Septembar.
2. BE. 2017. *Topical article, The Bank of England's response to climate change*. Quarterly Bulletin 2017 Q2.
3. BE. 2018. *Transition in thinking: The impact of climate change on the UK banking sector*. September.
4. BE. 2019. *Enhancing banks' and insurers' approaches to managing the financial risks from climate change*. Supervisory Statement SS3/19. Prudential Regulation Authority. April.
5. BE. 2021. *Key elements of the 2021 Biennial Exploratory Scenario: Financial risks from climate change*.
6. BF. 2019. *Responsible Investment Report 2018*. June.
7. Bolton P, Despres M, Pereira da Silva L.A, Samama F, Svartzman F.R. *The green swan: Central banking and financial stability in the age of climate change*. BIS. January 2020.
8. CICERO i UNEP FI. (2021). *Pathways to Paris: A practical guide to climate transition scenarios for financial professionals*. January
9. Deloitte. 2020. *Climate change and banks, Questions Boards should be asking*. Centre for regulatory strategy, EMEA. December.
10. EBA. 2019. *Action Plan On Sustainable Finance*. Decembar.
11. EBRD. 2008. *Politika zaštite životne sredine i socijalna politika*. Maj.
12. ECB. 2021. *Detailed roadmap of climate change-related actions*. Dostupno na https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2021/html/ecb.pr210708_1_annex~f84ab35968.en.pdf
13. ECB. 2020. *Guide on climate-related and environmental risks: Supervisory expectations relating to risk management and disclosure*. November
14. EC. 2010. *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*.
15. EC. 2020a. *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulation (EU) 2018/1999 (European Climate Law)*. Brussels, 4.3.2020.
16. EC. 2020b. *REGULATION (EU) 2020/852 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088*. Official Journal of the European Union. L 198/13. 22.6.2020.
17. EC. 2020c. *Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*. Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions an Economic and Investment Plan for the Western Balkans. COM (2020) 641 final. Brussels. October.
18. EC. 2011. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Roadmap to a resource efficient Europe*. Brussels. September.

19. EC. 2012a. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*. Official Journal of the European Union. C 326/47. October.
20. EC. 2012b. *Consolidated Version of the Treaty on European Union*. Official Journal of the European Union. C 326/13. October.
21. EC. 2018a. *Zajednička pozicija Evropske unije Poglavlje 27: Životna sredina i klimatske promjene*. Brisel. Dostupno na <https://www.eu.me/poglavlje-27-zivotna-sredina-i-klimatske-promjene/>
22. EC. 2018b. Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Central Bank, The European Economic And Social Committee and the Committee of the regions. *Action Plan: Financing Sustainable Growth*. Brussels. March.
23. EC. 2019. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions, *The European Green Deal*. COM (2019) 640 final. Bruxelles
24. EC. 2021a. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy*. Brussels. July.
25. EC. 2021b. COMMISSION DELEGATED REGULATION (EU) .../... of 6.7.2021 supplementing Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council by specifying the content and presentation of information to be disclosed by undertakings subject to Articles 19a or 29a of Directive 2013/34/EU concerning environmentally sustainable economic activities, and specifying the methodology to comply with that disclosure obligation. Brussels. July.
26. EC. 2021c. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and Of The Council On European Green Bonds*. Strasbourg. July.
27. Elderson F. 2021. *Overcoming the tragedy of the horizon: requiring banks to translate 2050 targets into milestones*. ECB. Speech. Vienna. October. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2021/html/ecb.sp211020~03fba70983.en.html>
28. Evropski revizorski sud. 2021. *Tematski izvještaj, Održivo finansiranje: za preusmjeravanje finansiranja na održiva ulaganja potrebno je dosljednije djelovanje EU-a*. Luksemburg.
29. Fabris N. 2020. *Financial Stability and Climate Change*. Journal of Central Banking Theory and Practice. 9(3), (27-43)
30. Fabris N. 2021. *Makroekonomski model razvoja Crne Gore. Izazovi, zablude i ostvarenja*. Centralna banka Crne Gore.
31. Ferreira C, Lukáš Rozumek D i Suntheim F. *Strengthening the Climate Information Architecture*. IMF. Staff Climate Note 2021/003.
32. FORS Montenegro. *Priručnik za zelenu ekonomiju i zeleno preduzetništvo*. Nikšić.
33. HBOR. 2020. *Izvješće o društvenoj odgovornosti i održivosti 2019*. Zagreb. Maj.
34. HLEG. 2018. *Financing a European Economy. Final Report 2018 by the High-Level Expert Group on Sustainable Finance*. European Commission.
35. HNB. 2021a. *Ciljevi i prioriteti istraživanja Hrvatske narodne banke. Istraživanja Hrvatske narodne banke*. Zagreb. April.

36. HNB. 2021b. *Godišnje izvješće 2020*. Zagreb. Jun.
37. HNB. 2021c. *Klimatska deklaracija*. Zagreb. Novembar. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/o-nama/funkcije-i-struktura/hnb-i-klimatske-promjene/klimatska-deklaracija>
38. Green home. 2019. *Analiza o klimatskim promjenama, ulozi Evropske unije i pregled stanja u Crnoj Gori*. Oktobar.
39. Guindos de L. 2021. *Shining a light on climate risks: the ECB's economy-wide climate stress test*. ECB. March. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2021/html/ecb.blog210318~3bbc68ffc5.en.html>
40. IFC. 2012. *Interpretation Note on Small and Medium Enterprises and Environmental and Social Risk Management*. January.
41. IFC. 2018. *Interpretation Note on Financial Intermediaries*. November.
42. IMF. 2021a. *IMF strategy to help members address climate change related policy challenges: Priorities, Modes of delivery, and Budget implications*. IMF policy paper. July.
43. IMF. 2021b. *Republic Of Croatia 2021 Article IV Consultation—Press Release; Staff Report; And Statement By The Executive Director For Croatia*. September.
44. Kilibarda M. 2019. *Nezavisnost centralnih banaka – primjer država jugoistočne Evrope*. CBCG. Podgorica.
45. Ministarstvo finansija. 2017. *Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021. godine*. Decembar.
46. Ministarstvo održivog razvoja i turizma. 2016. *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine*. Podgorica. Jun.
47. Miroshnichenko O. S., Brand. 2021. *Banks Financing the Green Economy: A Review of Current Research*. Finance Theory and Practice. April.
48. NGFS. 2019a. *First comprehensive report: A call for action: Climate change as a source of financial risk*. April.
49. NGFS. 2019b. *A sustainable and responsible investment guide for central banks' portfolio management*. October.
50. NGFS. 2020. *Technical document: Climate Change and Monetary Policy, Initial takeaways*. June.
51. NGFS. 2021a. *NGFS Climate Scenarios for central banks and supervisors*. June.
52. NGFS. 2021b. *Technical document Adapting central bank operations to a hotter world, Reviewing some options*. March.
53. OSCE. 2021. *Report, Regional Assessment for South-Eastern Europe, Security implications of climate change*. April
54. Robins N, Dikau S. and Volz U. 2021. *Net-zero central banking: A new phase in greening the financial system*. Policy report, The Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment and The Centre for Sustainable Finance. March.
55. Schoemaker, D. i Wierst, P. (2011). *Macroprudential Policy: The Need for a Coherent Policy Framework*. Duisenberg School of Finance, Policy Paper, 13.
56. TCFD. 2017. *Final report Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures*, June.
57. UN. 2021. *Analiza stanja u zemlji*, Crna Gora. Februar.

58. UNEP. 2017. *On The Role Of Central Banks In Enhancing Green Finance*. Inquiry Working Paper 17/01. February.
59. UN. 2017. *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017..
60. UNEP FI. (2021). *Guidelines for Climate Target Setting for Banks*. UN Environment Programme, Finance Initiative. April.
61. UNDP. 2014. *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – Crna Gora. Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka*.
62. Villeroy de Galhau, F. 2021. *The role of central banks in the greening of the economy. Speech*. Banque de France. February.
63. WEF. 2021. *The Global Risks Report 2021*. 16th Edition. Insight Report.
64. World Bank Group. 2021. *The Climate Change Action Plan 2021–2025*. Supporting Green, Resilient, and Inclusive Development.

PRILOZI

Prilog 1 – Ciljevi održivog razvoja za period 2016 – 2030

17 Ciljeva održivog razvoja:

- Cilj 1: Svijet bez siromaštva
- Cilj 2: Svijet bez gladi
- Cilj 3: Zdravlje i blagostanje
- Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje
- Cilj 5: Rodna ravnopravnost
- Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi
- Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora
- Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast
- Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura
- Cilj 10: Smanjenje nejednakosti
- Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice
- Cilj 12: Održiva potrošnja i proizvodnja
- Cilj 13: Očuvanje klime
- Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta
- Cilj 15: Očuvanje života na zemlji
- Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije
- Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Cilj 13: OČUVANJE KLIME

Preduzeti hitnu akciju u suzbijanju klimatskih promjena i njihovih posljedica

Predviđeni rezultati cilja 13:

- 13.1. Osnažiti prilagodljivost i adaptivni kapacitet na rizike povezane sa klimatskim uslovima i prirodnim katastrofama u svim zemljama.
- 13.2. Integrisati mjere vezane za klimatske promjene u nacionalne politike, strategije i planiranje.
- 13.3. Unaprijediti obrazovanje, podizanje nivoa svijesti, kao i ljudske i institucionalne kapacitete u vezi sa ublažavanjem i smanjivanjem uticaja klimatskih promjena, odnosno sa prilagođavanjem i ranim upozoravanjem na klimatske promjene.

13.a Primijeniti obavezu koju su razvijene zemlje potpisnice Okvirne konvencije Ujedinjenih Nacija o klimatskim promjenama preuzele kako bi zajedno prikupile 100 milijardi dolara godišnje do 2020. godine iz svih izvora i tako odgovorile na potrebe zemalja u razvoju u kontekstu značajnih aktivnosti na ublažavanju negativnih uticaja klimatskih promjena i transparentnosti primjene, te u potpunosti operacionalizovati Zeleni klimatski fond kroz njegovu kapitalizaciju, što je prije moguće.

13.b Promovisati mehanizme za podizanje kapaciteta za djelotvorno planiranje i upravljanje u vezi sa klimatskim promjenama u najnerazvijenijim zemljama, što podrazumijeva i fokusiranje na žene i mlade, odnosno na lokalne i marginalizovane zajednice.

Prilog 2 – Principi zelene ekonomije iz 2015. godine

1. **Ravnomjerna raspodjela bogatstva** – Svjetsko bogatstvo treba ravnomjernije raspodijeliti među zemljama kako bi se umanjila velika nejednakost između bogatih i siromašnih. Potrebno je obezbijediti društvenu i ekonomsku pravdu za sve. Prirodne resurse treba koristiti na način da divlji svijet (*wildlife*) dobije dovoljno prostora za život.
2. **Ekonomska jednakost i pravednost** – Potrebno je znatno smanjiti jaz između bogatih i siromašnih zemalja pri čemu bogate zemlje treba da prenesu dio svojih znanja, sredstava i tehnologije siromašnima. Na taj način svi će biti u mogućnosti da se staraju o održivosti životne sredine.
3. **Očuvanje prirodnih resursa** – Prirodnim resursima i ekosistemom treba upravljati na način da se njihova vrijednost povećava za buduće generacije.
4. **Oprezan pristup životnoj sredini** – Nauka treba da služi povećanju društvenih i ekonomskih učinaka; njena je uloga predviđanje mogućih rizika, ukazivanje na njih i ponuda pozitivnih rješenja i pristupa očuvanju životne sredine.
5. **Pravo na razvoj** – Za postizanje ciljeva održivog razvoja potrebno je jednaku pažnju posvećivati društvenim, ekonomskim i ekološkim ciljevima i pristupima.
6. **Naplata troškova** – Javne politike treba da podstiču društvene i ekološke ciljeve i vrijednosti. Tržišna cijena nekog proizvoda i usluge treba da odražava njihove učinke na ljude i životnu sredinu. Zagađivači treba da plate cijenu zagađivanja, a poreski sistem treba da ih oštro kažnjava, kako bi čisti proizvodi bili pristupačniji, a prljavi i loši skuplji i teže dostupni.
7. **Međunarodna saradnja** – Ekološki standardi jedne zemlje ne smiju ugrožavati razvojni potencijal bilo koje druge zemlje. Treba podsticati principe i saradnju i obezbijediti da trgovina podržava održivo korišćenje resursa, štiti životnu sredinu i doprinosi unapređivanju standarda zapošljavanja i stvaranju kvalitetnih radnih mjesta.
8. **Međunarodna odgovornost** – Treba da postoji pravna zaštita oštećenih u slučajevima kršenja prava i interesa drugih zemalja.

9. **Informisanje i učestvovanje** – Svi građani treba da imaju pravo na informacije koje se tiču njihove životne sredine. Isto tako, treba da imaju mogućnost učestvovanja u odlučivanju o pitanjima vezanim za životnu sredinu.
10. **Održiva potrošnja i proizvodnja** – Potrebno je obezbijediti održivu proizvodnju i potrošnju uz racionalno korišćenje resursa, smanjiti neodržive proizvodne prakse, podsticati ponovno korišćenje, obnovu i recikliranje materijala kako bi se smanjilo korišćenje ograničenih prirodnih resursa.
11. **Strateška saradnja i integrisano planiranje** – Treba da dovedu do održive i zelene ekonomije i da doprinesu smanjenju siromaštva, razvijaju integrisani pristup planiranju i upravljanju koji uključuje sve ključne aktere razvoja (civilno društvo, poslovni sektor, vladine institucije i akademsku zajednicu) i koji dovodi do sveobuhvatne socio-ekonomske i ekološke održivosti.
12. **Pravedna tranzicija** – Kako prelaz na zelenu ekonomiju stvara troškove potrebno je da bogatije zemlje podnesu veći dio finansijskog tereta i pruže tehničku podršku zemljama u razvoju. Pritom je važno građanima zemalja u razvoju omogućiti pristup novim znanjima, vještinama i poslovima.
13. **Redefinisanje bogatstva** – BDP nije adekvatan način mjerenja društvenog bogatstva i održivosti životne sredine. Mnoge privredne/ preduzetničke aktivnosti koje doprinose porastu BDP-a istovremeno štetno djeluju na ljude i životnu sredinu (npr. iskorišćavanje fosilnih goriva i razne finansijske špekulacije). Kod određivanja nivoa društvenog bogatstva važno je voditi brigu o zdravlju životne sredine, kvalitetu života i dobrobiti čovječanstva.
14. **Ravnopravnost polova** – Pri razvoju zelene ekonomije rodna jednakost mora doći do punog izražaja. Žene treba da imaju važnu ulogu u svim procesima upravljanja i razvoja; treba im omogućiti da razvijaju znanja i vještine, imaju pristup dobrim radnim mjestima i dobiju adekvatnu nadoknadu za svoj rad.
15. **Zaštita biodiverziteta i sprečavanje zagađenja životne sredine** – Zaštita i obnavljanje biodiverziteta i prirodnih staništa (natural habitats) je ključna za dalji razvoj čovječanstva. Potrebno je izgrađivati sisteme koji će obezbijediti trajnu zaštitu ekosistema.

Prilog 3 – EBRD kategorizacija projekata koje direktno finansira/Projekti u okviru kategorije A

1. Rafinerije sirove nafte (izuzev preduzeća koja proizvode samo maziva iz sirove nafte) i postrojenja za gasifikaciju i likvefakciju 500 ili više tona uglja ili bitumenskih škriljaca dnevno.
2. Toplane i druga postrojenja za sagorijevanje sa izlaznom toplotom od 300 ili više megavata¹⁸ i nuklearne elektrane i drugi nuklearni reaktori, uključujući demontiranje ili stavljanje van pogona takvih elektrana ili reaktora (izuzev istraživačkih postrojenja za proizvodnju i konverziju fisionih i fertilnih materijala, čija maksimalna snaga ne prelazi 1 kW stalnog toplotnog opterećenja).
3. Postrojenja namijenjena proizvodnji ili obogaćivanju nuklearnog goriva, preradi, skladištenju ili konačnom odlaganju ozračenog nuklearnog goriva, ili skladištenju, odlaganju ili preradi radioaktivnog otpada.
4. Složena postrojenja za početno topljenje livenog gvožđa i čelika; postrojenja za proizvodnju neprerađenih obojenih metala iz rude, koncentrata ili sekundarnih sirovina metalurškim, hemijskim ili elektrolitičkim procesima.
5. Postrojenja za ekstrakciju azbesta, kao i za obradu i transformaciju azbesta i proizvoda na bazi azbesta; za proizvode od azbestnog cementa sa godišnjom proizvodnjom većom od 20.000 tona gotovog proizvoda; za frikcionni materijal sa godišnjom proizvodnjom većom od 50 tona gotovog proizvoda; i za drugu upotrebu azbesta u količini većoj od 200 tona godišnje.
6. Složena hemijska postrojenja, tj. ona postrojenja za industrijsku proizvodnju koja koriste hemijsku obradu supstanci u kojima je nekoliko jedinica koje su funkcionalno povezane, grupisano zajedno, a koje služe za proizvodnju: baznih organskih hemikalija; baznih neorganskih hemikalija; vještačkih đubriva na bazi fosfora, azota ili kalijuma (prostih ili složenih vještačkih đubriva); osnovnih proizvoda za zaštitu bilja i biocida; osnovnih farmaceutskih proizvoda korišćenjem hemijskih ili bioloških procesa; i eksploziva.
7. Izgradnja puteva, autoputeva i pruga za međugradski željeznički saobraćaj; aerodroma sa osnovnom dužinom piste od 2.100 m ili više; novih puteva sa četiri ili više traka, ili rekonstrukciju i/ili proširenje postojećih puteva tako da se dobije četiri ili više traka na onim mjestima gdje bi takvi novi putevi, ili rekonstruisani i/ili prošireni djelovi puta u kontinuitetu bili duži od 10 km.
8. Cjevovodi, terminali i prateća postrojenja za prenos velikih količina gasa, nafte i hemikalija.
9. Morske luke i unutrašnji vodni putevi, kao i pristaništa za unutrašnji vodni saobraćaj koji omogućava prolaz plovila od preko 1.350 tona; Trgovačke luke, dokovi za utovar i istovar povezani sa kopnom i spoljne luke (isključujući dokove za trajekte), koje omogućavaju prolaz plovilima od preko 1.350 tona.
10. Postrojenja za obradu i odlaganje otpada, koja služe za spaljivanje, hemijsku obradu ili deponovanje štetnog, toksičnog ili opasnog otpada.

¹⁸ Što odgovara bruto izlaznoj snazi od 140 MW za elektrane sa parnim turbinama i plinskim turbinama jednostavnog ciklusa.

11. Velike¹⁹ brane i drugi objekti namijenjeni zadržavanju ili stalnom skladištenju vode.
12. Sistemi za odvođenje podzemnih voda ili vještački sistemi za punjenje podzemnih rezervoara u slučajevima gdje je godišnja zapremina odvedene ili ponovo prikupljene vode ekvivalentna ili prelazi 10 miliona kubnih metara.
13. Industrijska postrojenja za: (a) proizvodnju celuloze iz drveta i sličnih vlaknastih materijala; ili (b) proizvodnju papira i kartona, sa proizvodnim kapacitetom od preko 200 metričkih tona prosušenih na vazduhu, dnevno.
14. Iskopavanje velikih količina treseta, kamenolomi i površinski kopovi, i prerada ruda metala ili uglja.
15. Vađenje nafte i prirodnog gasa u komercijalne svrhe.
16. Postrojenja za skladištenje nafte, petrohemijskih ili hemijskih proizvoda sa kapacitetom većim od 200.000 tona.
17. Sječa velike količine drva.
18. Postrojenja za tretiranje komunalnih otpadnih voda sa kapacitetom od preko 150.000 ekvivalent - stanovnika.
19. Postrojenja za preradu i odlaganje komunalnog čvrstog otpada.
20. Izgradnja velikih turističkih i maloprodajnih sadržaja.
21. Izgradnja visokonaponskih nadzemnih električnih dalekovoda.
22. Sanacija velikih površina zemljišta.
23. Visok stepen primarne poljoprivredne proizvodnje ili šumarstva, što takođe uključuje intenziviranje proizvodnje ili prenamjenu prirodnih staništa.
24. Postrojenja za štavljenje krzna i kože čiji kapacitet prelazi 12 tona finalnih proizvoda dnevno.
25. Postrojenja za intenzivan uzgoj živine ili svinja sa više od 40.000 mjesta za živinu; 2.000 mjesta za proizvodnju tovljenih svinja (preko 30 kilograma); ili 750 mjesta za krmače.
26. Projekti²⁰ čije sprovođenje se planira na osjetljivim lokacijama, ili za koje se pretpostavlja da će imati primjetan uticaj na takve lokacije, čak iako se kategorija projekta ne pojavljuje na ovom spisku. Takve osjetljive lokacije obuhvataju, između ostalog, nacionalne parkove i druge zaštićene zone definisane državnim ili međunarodnim zakonima, i druge osjetljive lokacije od međunarodnog, državnog ili regionalnog značaja, kao što su močvare, šume sa visokim stepenom biodiverziteta, područja od arheološkog i kulturnog značaja, i područja od važnosti za starosjedelačko stanovništvo ili druge ranjive grupe.
27. Projekti koji mogu rezultovati znatnim štetnim uticajima socijalnog karaktera na lokalne zajednice ili druga lica/strane.
28. Projekti koji mogu prouzrokovati prinudno raseljavanje ili izmeštanje poslovne aktivnosti u znatnom obimu.

¹⁹ Prema definiciji Međunarodne komisije za velike brane - velika brana se definiše kao brana visine od 15 ili više metara, računajući od temelja. Brane koje su između 5 i 15 metara visine i imaju rezervoar kapaciteta od 3 miliona kubnih metara ili više, takođe spadaju u kategoriju velikih brana.

²⁰ Uključujući, bez ograničenja, projekte koji su orijentisani ka zaštiti životne sredine i socijalnim pitanjima (kao što su obnovljivi izvori).

Prilog 4 – EBRD kategorizacija projekata koje ne finansira iz razloga povezanih sa zaštitom životne sredine i socijalnim pitanjima

EBRD neće svjesno finansirati, bilo direktno ili indirektno preko finansijskih posrednika, projekte koji obuhvataju sljedeće aktivnosti:

- (a) Proizvodnju ili trgovinu bilo kojim proizvodom, odnosno bavljenje bilo kojom djelatnošću koja se smatra nezakonitom sa stanovišta zakona ili propisa države domaćina (tj. nacionalnih) zakona i propisa, ili sa stanovišta međunarodnih konvencija i sporazuma, ili podliježe međunarodnom procesu zabrane ili postupnog ukidanja, kao što je:
 - (i) proizvodnja ili trgovina proizvodima koji sadrže polihlor bifenil (PCB)²¹;
 - (ii) proizvodnja ili trgovina farmaceutskim proizvodima, pesticidima/herbicidima i drugim štetnim supstancama²²;
 - (iii) proizvodnja ili trgovina supstancama koje oštećuju ozonski omotač²³;
 - (iv) trgovina divljom florom i faunom ili proizvodnja, tj. trgovina proizvodima biljnog i životinjskog porijekla, što je regulisano Konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune;
 - (v) prekogranični promet otpada zabranjen odredbama međunarodnog prava (Uredba o prevozu otpada; Odluka o kontroli prekograničnog kretanja otpada namijenjenog za reciklažu).
- (b) Prinudno iseljavanje²⁴.
- (c) Iskopavanje termalnog uglja ili kapaciteti električne energije generisane iz sagorijevanja uglja.
- (d) Uzvodna faza eksploatacije nafte.
- (e) Projekti razvoja uzvodne faze eksploatacije nafte, osim u rijetkim ili izuzetnim okolnostima kada sredstva projekta isključivo ciljaju smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte ili sagorijevanja iz postojećih proizvodnih polja.
- (f) Aktivnosti koje podrazumijevaju kljukanje patki ili guski.

²¹ PCB: Polihlor bifenil – grupa visoko toksičnih hemikalija. PCB se može naći u električnim transformatorima punjenim naftom, kondenzatorima i razvodnicima proizvedenim u periodu od 1950. do 1985. god.

²² Mjerodavna dokumenta su Uredba EU (EEC) Br. 649/2012 Evropskog parlamenta i Savjeta od 4. jula 2012. godine koja se odnosi na izvoz i uvoz određenih opasnih hemikalija i njene kasnije izmjene i dopune; UN Konsolidovana lista proizvoda čiju su potrošnju i/ili prodaju vlade zabranile, ukinule, strogo ograničile ili nisu odobrile; Konvencija o postupku davanja saglasnosti, na osnovu prethodnog obavještenja, za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini (Roterdamska konvencija); Stokholmska Konvencija o dugotrajnim organskim zagađivačima; Klasifikacija pesticida po stepenu opasnosti Svjetske zdravstvene organizacije.

²³ Supstance koje oštećuju ozon: Hemijska jedinjenja koja reaguju sa stratosferskim ozonom i oštećuju ga, što dovodi do nastajanja opšte poznatih "ozonskih rupa" (aerosoli, rashladna sredstva, agense za stvaranje pjene, razređivače i protivpožarna sredstva).

²⁴ „Prinudno iseljavanje“ odnosi se na čin i/ili propuste koji uključuju prinudno ili stalno ili privremeno prinudno raseljavanje pojedinaca, grupa i zajednica iz domova i/ili sa zemljišta i resursa zajedničke imovine koju zauzimaju ili od koje zavise, na taj način ukidajući ili ograničavajući sposobnost pojedinca, grupe ili zajednice da žive ili rade u određenom mjestu stanovanja, prebivalištu ili lokaciji, bez pristupa odgovarajućem obliku pravne ili druge zaštite.

- (g) Čuvanje životinja za primarnu svrhu proizvodnje krzna ili bilo kakve aktivnosti koje uključuju proizvodnju krzna.
- (h) Proizvodnja, trgovina ili upotreba azbestnih vlakana i djelova i mješavina koje sadrže ova vlakna koja su namjerno dodata.
- (i) Izvoz žive i jedinjenja žive, kao i proizvodnju, izvoz i uvoz velikog obima proizvoda sa dodatom živom.
- (j) Aktivnosti zabranjene zakonima države domaćina ili međunarodnim konvencijama koje se odnose na zaštitu biodiverziteta ili kulturnog nasleđa.
- (k) Morski ribolov mrežama potegačama, uz korišćenje mreža dužine preko 2,5 km.
- (l) Prevoz nafte ili drugih opasnih supstanci u tankerima koji ne ispunjavaju uslove koje je postavila Međunarodna pomorska organizacija.

Trgovina robom bez postojanja dozvola za izvoz ili uvoz, ili drugih dokaza o dozvoli tranzita od relevantne države izvoza, uvoza i, ukoliko je primjenjivo, tranzita.

Prilog 5 – IFC/MIGA kategorizacija projekata koje ne finansira

IFC/MIGA ne finansira sljedeće projekte:

Proizvodnja ili trgovina bilo kojim proizvodom ili aktivnošću koja se prema zakonima ili propisima zemlje domaćina ili međunarodnim konvencijama i sporazumima smatra nezakonitom ili podliježe međunarodnim zabranama, poput farmaceutskih proizvoda, pesticida/herbicida, supstanci koje oštećuju ozonski omotač, PCB -a, divljih životinja ili proizvoda regulisanih prema CITES -u.

- Proizvodnja ili trgovina oružjem i municijom²⁵.
- Proizvodnja ili trgovina alkoholnim pićima (isključujući pivo i vino)²⁶.
- Proizvodnja ili trgovina duvanom²⁷.
- Kockanje, kazina i slična preduzeća²⁸.
- Proizvodnja ili trgovina radioaktivnim materijalima. Ovo se ne odnosi na kupovinu medicinske opreme, opreme za kontrolu kvaliteta (mjerenje) i bilo koje opreme za koju IFC smatra da je radioaktivni izvor trivijalni i/ili adekvatno zaštićen.

²⁵ Ovo se ne odnosi na sponzore projekata koji nijesu značajno uključeni u ove aktivnosti. „Nije bitno uključeno“ znači da je dotična aktivnost pomoćna primarnim operacijama sponzora projekta.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

- Proizvodnja ili trgovina nevezana azbestna vlakna. Ovo se ne odnosi na kupovinu i upotrebu vezanih azbestno - cementnih ploča u kojima je sadržaj azbesta manji od 20%.
- Ribolov plutajućom mrežom u morskom okruženju koristeći mreže veće od 2,5 km dužine.

Test razumnosti će se primijeniti kada bi aktivnosti projektne kompanije imale značajan uticaj na razvoj, ali okolnosti u zemlji zahtijevaju prilagođavanje Liste isključenja.

Svi finansijski posrednici, osim onih koji se bave dolje navedenim aktivnostima*, moraju primijeniti sljedeća izuzeća, pored IFC-ove liste isključenja:

- Proizvodnja ili aktivnosti koje uključuju štetne ili eksploatacione oblike prinudnog rada²⁹/štetan dječiji rad³⁰.
- Komercijalne sječe za upotrebu u primarnim tropskim vlažnim šumama.
- Proizvodnja ili trgovina drvima ili drugim šumskim proizvodima osim iz šuma kojima se održivo upravlja.

* Prilikom *ulaganja u mikrofinansijske aktivnosti*, finansijske institucije će primijeniti sljedeće stavke pored IFC-ove liste isključenja:

- Proizvodnja ili aktivnosti koje uključuju štetne ili eksploatacione oblike prinudnog rada/štetan dječiji rad.
- Proizvodnja, trgovina, skladištenje ili transport značajnih količina opasnih hemikalija ili komercijalna upotreba opasnih hemikalija. Opasne hemikalije uključuju benzin, kerozin i druge naftne derivate.
- Proizvodnja ili aktivnosti koje utiču na zemljišta u vlasništvu ili potraživanju po osnovu presude, od strane autohtonih naroda, bez potpunog dokumentovanog pristanka tih naroda.

* Projekti *finansiranja trgovine*, s obzirom na prirodu transakcija, finansijske institucije će primijeniti sljedeće stavke pored IFC-ove liste isključenja:

- Proizvodnja ili aktivnosti koje uključuju štetne ili eksploatacione oblike prinudnog rada/štetan dječiji rad.

²⁹ *Prisilni rad znači sav rad ili uslugu koji nije dobrovoljno izvršen, a koji se izvlači od pojedinca pod prijetnjom sile ili kazne.*

³⁰ *Štetan dječiji rad znači zapošljavanje djece koja su ekonomski eksploativna ili bi mogla biti opasna po dijete, ili ometati njegovo obrazovanje, ili biti štetna po zdravlje djeteta, fizičko, mentalno, duhovno, moralno ili društveni razvoj.*

Prilog 6 – Upitnik (Istraživanje–klimatski i ekološki rizici u poslovanju banaka)

1. *Da li smatrate da će dešavanja uzrokovana klimatskim promjenama imati uticaj na bankarski sektor u Crnoj Gori?*

- Da, značajan uticaj.
 - Da, neznatan uticaj.
 - Ne.
-

2. *Kako vidite ulogu bankarskog sektora u procesu tranzicije ka ekonomiji sa nižim emisijama ugljenika?*

3. *Da li je Vaša banka/matična banka potpisnica Principa odgovornog bankarstva?*

- Da.
- Ne.

4. *Da li smatrate da će dešavanja uzrokovana klimatskim promjenama imati uticaj na poslovanje Vaše banke?*

- Da, značajan uticaj.
 - Da, neznatan uticaj.
 - Ne.
-

5. *Da li ste do sada procijenili izloženost Vaše banke prema klimatskim rizicima?*

- Da.
 - Ne.
-

6. Ukoliko je na prethodno pitanje odgovor negativan, molim Vas navedite razlog.

7. Da li u okviru poslovne strategije Vaše banke, postoji i strategija vezanu za klimatske promjene?

- Da.
- Ne.

8. Da li ste do sada analizirali i procijenili izloženost **portfolija Vaše banke** prema klimatskim rizicima?

- Da.
- Ne.

9. Ukoliko je na prethodno pitanje odgovor pozitivan, koji sektor izdvajate kao sektor sa najvišim fizičkim/tranzicionim rizikom od klimatskih promjena?

- Saobraćaj,
- Poljoprivreda,
- Energetika,
- Građevinski sektor,
- Drugo:

10. Da li vidite mogućnosti u ponudi „zelenih” finansijskih proizvoda i usluga za Vašu banku?

- Da, u _____
- Ne. _____

11. Da li u ponudi Vaše banke ima neki „zeleni” proizvod?

- Da.
- Ne.

12. Ukoliko je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, molim Vas navedite vrstu proizvoda.

- Krediti za poboljšanje energetske efikasnosti,
- Kupovina električnih vozila,
- Drugo:

13. Da li klimatske rizike uzimate u obzir u postupku dodjele kredita?

- Da, _____
- Ne.

14. Da li ste za to da CBCG zajedno sa bankama definiše „zelene” kredite za oblasti koje procijenimo da su najviše pogođene rizikom od klimatskih promjena?

- Da.
- Ne.

15. Molim Vas da navedete dodatne informacije o aktivnostima koje se sprovode u Vašoj banci vezano za klimatske rizike i oblast „zelenih” finansija.
